

PRAVAŠTVO U ĐURĐEVACU I NJEGOVOJ OKOLICI POČETKOM 20. STOLJEĆA¹

PARTY-OF-RIGHT ACTIVITIES IN ĐURĐEVAC AND ITS SURROUNDINGS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Mislav GABELICA

Institut društvenih znanosti

Ivo Pilar

Marulićev trg 19, Zagreb

Primljeno / Received: 2. 2. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 15. 5. 2021.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 329(497.525.1Đurđevac)ČSP“1895/1914”(091)
329.7(497.525.1Đurđevac)“18/19”(091)

SAŽETAK

U ovom članku autor na temelju dostupne literature, arhivske građe i onodobnog tiska analizira preduvjete, koji su početkom 20. stoljeća Čistostranci prava (Starčevićевой hrvatskoj stranci prava/Stranci prava) omogućili prodor u Đurđevac i njegovu okolicu, kao i njezinu organizacijsku strukturu te politički utjecaj, koji je ova stranka početkom 20. stoljeća, posredstvom saborskih izbora ostvarila na tom području. Pritom se autor usredotočio na materijalne čimbenike kao temelj političkom opredjeljenju, te je izdvojio dvije pojave, koje su omogućile snažan prodor ove stranke u Đurđevac i njegovu okolicu, gdje je ona ubrzo postala jedan od najsnažnijih političkih čimbenika. Jedna od tih pojava su poslovni interesi đurđevačkog poduzetnika Martina Starčevića, a druga snažan pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, koji se početkom 20. stoljeća razvio u đurđevačkom upravnom kotaru.

Ključne riječi: Đurđevac, Martin Starčević, zemljišne zajednice, »frankovci«, »milinovci«

Keywords: Đurđevac, Martin Starčević, land communities, »frankovci« (members of the True Right Party), »milinovci« (members of the Pure Party of Rights)

UVOD

Prostor uže, u kulturološkom smislu određene hrvatske Podravine, obuhvaća područje, koje su koncem 19. i početkom 20. stoljeća činili grad Koprivnica te koprivnički, ludbreški i đurđevački upravni kotari.² Danas se taj prostor, obzirom i na političku situaciju kakva je tamo vladala početkom 20. stoljeća, identitetski dominantno veže uz Hrvatsku pučku seljačku stranku, čemu je između ostaloga

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta: IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost

² Dragutin FELETAR, *Podravina – Općine Koprivnica, Đurđevac, Ludbreg u prošlosti i sadašnjosti*, knjiga 1., 2. izdanje, Koprivnica, 1989.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, *Podravsko višegraničje – pristupi, ciljevi i metode istraživanja*, *Podravina*, god. 4 (2005.), br. 8., 13.-15. Prema stanju iz 1888., ludbreškom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Bukovec Mali, Đelekovec, Ludbreg, Martijanec i Rasinja. Koprivnica je imala status grada i bila je samostalna, samoupravna jedinica izvan kotarskog sustava. U isto vrijeme bila je sjedište koprivničkog upravnog kotara, kojemu su pripadale upravne općine: Novigrad, Peteranec i Sokolovac. Đurđevačkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar, Pitomača i Virje. *Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repertorij mjesta*, Zagreb, 1889., 10., 12. U narednom razdoblju neke upravne općine su se dijelile, te su nastajale nove. Tako su prema stanju iz 1914. ludbreškom upravnom kotaru pripadale upravne općine: Bukovec Mali, Đelekovec, Koprivnički Ivanec, Ludbreg, Martijanec i Rasinja. Koprivničkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Drnje, Gola, Hlebine, Peteranec, Novigrad i Sokolovac. Đurđevačkom upravnom kotaru pripadale su upravne općine: Ferdinandovac, Đurđevac, Kalinovac, Kloštar, Molve, Pitomača, Podravske Sesvete, te Virje. *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1914.

pridonio velik broj historiografskih radova, koji su u fokusu svog istraživanja imali tu stranku početkom 20. stoljeća na tom području.³ Iako se u tim radovima ne bježi od činjenice, da je u to vrijeme pravaštvo u Podravini, u svojim mnogobrojnim stranačkim inačicama bilo ravnopravan sudionik političke igre s Hrvatskom pučkom seljačkom strankom, odnosno da je u nekim dijelovima jedno vrijeme, a u drugima i trajno dominiralo, samim fokusom na Hrvatsku pučku seljačku stranku pravaštvu je u tim radovima dana uloga statiste. Osim toga u dijelu tih radova, uglavnom utemeljenima na izvorima vezanima uz Hrvatsku pučku seljačku stranku, neki prijeporni događaji ili osobe nekritički su vrednovani u korist Hrvatske pučke seljačke stranke, a na štetu pravaških stranaka. S druge strane historiografskih radova o pravaštvu u Podravini početkom 20. stoljeća nedostaje, te je ovaj rad doprinos tog temi.

U njemu je fokus na đurđevačkom upravnom kotaru, čije su granice, kako će se vidjeti, bitno odredile ulogu pravaštva u tom dijelu Podravine. No, u ovo je vrijeme taj upravni kotar za potrebe saborskih izbora bio razbijen na dva izborna kotara, novigradski (bivši virovski) i kloštranski, od kojih je prvi uz dio upravnih općina đurđevačkog upravnog kotara obuhvaćao i dio upravnih općina koprivničkog upravnog kotara.⁴ Kako je analiza saborskih izbora drugi bitan čimbenik ovoga rada, iz obzira prema oba čimbenika naslov rada sadrži neutralnu zemljopisnu odrednicu »Đurđevca i njegove okolice«.

Što se tiče pravaštva, ovaj se članak prvenstveno bavi »frankovcima«, kako se nazivalo pristaše Čiste stranke prava (kasnije Starčevićeve hrvatske stranke prava/Stranke prava), koja je jedno vrijeme bila stožerna pravaška stranka u Đurđevcu i njegovoj okolici. Ova je stranka nastala 1895. godine, odvajanjem od dotad jedinstvene Stranke prava,⁵ te je do konca svoga postojanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji zadržala i nacionalnu sastavnicu pravaškog nauka, koja se između ostaloga ogledala i u nepriznavanju postojanja srpskog naroda u hrvatskim zemljama, i njegovu državopravnu sastavnicu,

³ Vidi primjerice: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Hrvoje PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini. (Od početaka do 1945. godine)*, Koprivnica, 2015.; Vladimir ŠADEK, *Molvarska Podravina i druge teme: izbor studija i radova*, Molve, 2008.; Željko KARAUULA, Molve i virovska Podravina u listu »Hrvatske novine« (1905.-1908.), *Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, Molve, 2010., 93.-101.; Ivančica JEŽ, Prilog poznavanju razvoja političkog djelovanja Hrvatske pučke seljačke stranke u ludbreškoj Podravini, *Podravina*, god. 6 (2007.), br. 11., 107.-137.; Vladimir MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke braće Radić, *Podravina*, god. 12 (2013.), br. 23., 109.-132.; Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Stjepan Radić i Kunovečka buna 1903. godine, *Podravina*, god. 2 (2003.), br. 4., 57.-74.; Hrvoje PETRIĆ, Prilog poznavanju političke djelatnosti Petra (Peroslava) Ljubića (1903.-1910.), *Podravski zbornik*, br. 44., Koprivnica, 2018., 51.-62.

⁴ Prema stanju iz 1888., novigradski izborni kotar je uz upravne općine Novigrad i Peteranec, koje su pripadale koprivničkom upravnom kotaru, obuhvaćao i općinu Virje, koja je pripadala đurđevačkom upravnom kotaru. Izborni kotar u Kloštru obuhvaćao je sve ostale upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar i Pitomača. Osnova zakona o preinaci nekih ustanovah zakona ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Narodne novine* (Zagreb), 13. lipnja 1888., 2.-5. Prema navedenoj osnovi zakona, upravna općina Peteranec je trebala pripasti koprivničkom izbornom kotaru, a upravna općina Sokolovac novigradskom. Međutim, tijekom saborske rasprave o toj osnovi, na prijedlog zastupnika novigradskog izbornog kotara, narodnjaka Martina Matuncija, Sokolovac je pripadao koprivničkom, a Peteranec novigradskom izbornom kotaru. Hrvatsko-slavonski sabor, *Narodne novine*, 23. 6. 1888., 6. Prema Rudolfu Horvatu, ključan razlog tomu bio je što su većinu žitelja sokolovačke općine činili pravoslavci, koji su Narodnoj stranci trebali donijeti prevagu u pravaškom koprivničkom izbornom kotaru. Rudolf HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, pretisak, Koprivnica, 2003., 261.-262.

Promjenama u sastavu upravnih općina vremenom se mijenjao i sastav izbornih kotara. Tako je prema stanju iz 1910. novigradski izborni kotar obuhvaćao upravne općine koprivničkog upravnog kotara: Peteranec, Novigrad, Gola, Hlebine i Drnje (bez poreznih općina Botovo i Torčec, koje su pripadale ludbreškom izbornom kotaru), te upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Molve i Virje. Izborni kotar u Kloštru je osim svojih starih upravnih općina: Ferdinandovac, Gjurgjevac, Kloštar i Pitomača, sada obuhvaćao i novu upravnu općinu Sesvete Podravske (nastalu odvajanjem od općine Kloštar). Hrvatski državni arhiv (HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (PrZV), kut. 773., sv. 6-1a, br. 3526/1910. Ako se usporedi gore navedeno stanje upravnih kotara iz 1914. s ovim stanjem izbornih kotara iz 1910., vidljivo je da u stanju izbornih kotara iz 1910. nedostaje upravna općina Kalinovac, koja je prije nego što se osamostalila bila porezna općina u sastavu đurđevačke upravne općine. Očito je da se Kalinovac od upravne općine Gjurgjevac odvojio nakon 1910. a prije 1914.

⁵ O pravaškom raskolu iz 1895. vidi: Stjepan MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895.-1903., Zagreb, 2001., 57.-69.

koja se ogledala i u nepriznavanju zakonitosti Hrvatsko-Ugarske nagodbe, makar je stranka u jednom trenutku pokazala spremnost suspendirati ovaj, državno-pravni dio svoga nauka.⁶

S druge strane matična Stranka prava, čije su se pristaše nakon ovog raskola nazivale »domovinašima«, tijekom vremena stupala je u niz koalicija s Neodvisnom narodnom strankom, s kojom se 1903. godine potpuno fuzionirala u Hrvatsku stranku prava (dalje HSP).⁷ Pritom je postupno napuštala obje sastavnice pravaškog nauka, te je HSP 1905. godine, prihvaćanjem Riječke rezolucije prihvatila i zakonitost Nagodbe,⁸ a stupanjem u Hrvatsko-srpsku koaliciju prihvatila je ne samo postojanje nego i nacionalnu ravnopravnost srpskog naroda s hrvatskim u hrvatskim zemljama.⁹ Napuštanje pravaških načela uzrokovalo je osipanje dijela njezinih pristaša, koji su iz tog razloga pristupali Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava (dalje SHSP),¹⁰ te stranački neorganiziranoj kršćansko-socijalnoj grupi okupljenoj oko lista *Hrvatstvo*.¹¹ Dio pristaša HSP-a pristupio je i Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci (dalje HPSS), koju su bivše pristaše HSP-a 1904. godine i utemeljile,¹² privučeni prvenstveno njezinim socijalnim programom.¹³ Tako su i jezgru HPSS-ovih pristaša u Đurđevcu i njegovoj okolici činili nekadašnji »domovinašima«.

Omasovljenjem članstva, uzrokovanom pristupom nekadašnjih pristaša HSP-a, SHSP je oko 1906. godine iz svog organizacijskog središta, Zagreba, snažno prodrila u ostatak banske Hrvatske, gdje je u narednom razdoblju stvorila brojna uporišta.¹⁴ Takva je uporišta stvorila i u Đurđevcu i njegovoj okolici. U njezinom širenju zaustavio ju je stranački raskol iz travnja 1908. godine, kada je iz stranke istupio dio njezinih saborskih zastupnika pod vodstvom Mile Starčevića (»milinovci«), koji su potom s grupom disidenata HSP-a pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca stvorili Starčevićevu stranku prava (dalje SSP).¹⁵ Ova je stranka zadržala državno-pravni, protunagodbeni dio pravaških načela, ali je počela napuštati njihov nacionalni dio, prihvativši postojanje Srba, a tijekom Prvog svjetskog rata i njihovu nacionalnu ravnopravnost s Hrvatima u hrvatskim zemljama.¹⁶ Nakon raskola »milinovci« su zauzeli velik dio dotad »frankovačkih« uporišta u Đurđevcu i đurđevačkoj okolici.

⁶ O tomu vidi: Mislav GABELICA, Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908.-1914.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, Zagreb, 2013., 283.-293.

⁷ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 160.-163.

⁸ Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, (prir.), *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., 494.-496.

⁹ Jaroslav ŠIDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, Zagreb, 1968., 221.-223.; T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 505.-507.

¹⁰ Mislav GABELICA, Frankovci u Požeškoj županiji uoči Prvog svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, god 16 (2016), 231.-232.

¹¹ Mislav GABELICA, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša, *Pilar*, god 7. (2012.), br. 14 (2), 47.-49.

¹² Bogdan KRIZMAN, Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke 1904.-1905., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god 2 (1972.), br. 1, 121.-122.

¹³ U državno-pravnom dijelu svoga programa, prihvaćenom u prosincu 1904., HPSS priznaje zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, iako ne kao »temelj« nego kao »sredstvo« svoje politike. U istom programu HPSS polazi od načela hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva. T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti*, 485.-493. Dakle, HPSS prije HSP-a prihvaća i Nagodbu i srpsku nacionalnu ravnopravnost u Hrvatskoj, pa njezina državno-pravna i nacionalna načela nisu mogla biti razlogom pristupanja HSP-ovaca u HPSS. Ipak, ono što je u daljnjem političkom djelovanju HPSS-a moglo nekoga u tom smislu privući toj stranci je to, što je ona političko rješenje tražila isključivo unutar Monarhije, te je njezin krajnji cilj bio stvaranje jugoslavenske države utemeljene na hrvatskom državnom pravu unutar federalno uređene Monarhije. S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 127. Za razliku od nje, krajnji (»daleki«) cilj Koalicije, čiji je HSP bio dio, bilo je stvaranje samostalne jugoslavenske države izvan Monarhije, oko Srbije. Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.*, Beograd, 1960., 5.-6.

¹⁴ Mislav GABELICA, »Frankovci« u Srijemskoj županiji uoči Prvog svjetskog rata, *Scrinia Slavonica*, god. 20 (2020), 225.-258.; M. GABELICA, Frankovci u Požeškoj županiji, 227.-259.

¹⁵ Mirjana GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 352.-353., 365.

¹⁶ M. GABELICA, Ideološke razlike, 294.-295.

PRAVAŠTVO U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI DO POČETKA 20. STOLJEĆA

U dio Podravine, koji se od 1886. godine nalazio u sastavu Bjelovarsko-križevačke županije,¹⁷ pravaštvo je počelo prodirati početkom 1880-ih, kada se u gradu Koprivnici i njegovim predgrađima, koji su činili jedan izborni kotar, počelo stvarati prvo pravaško uporište u tom kraju. Već na saborskim izborima održanima 1884. godine u ovom je izbornom kotaru po prvi puta izabran jedan pravaš, David Starčević.¹⁸ Pravaši su ovaj izborni kotar zadržali i na izborima održanima 1887. godine,¹⁹ da bi im ga na sljedećim izborima, provedenima 1892. godine (nakon izborne reforme iz 1888., kojom je koprivničkom izbornom kotaru pripojena upravna općina Sokolovac), nakratko otela Narodna stranka. No, već na naknadnim izborima za ovaj izborni kotar, održanima 1894. godine, pobjedom njezina kandidata, odvjetnika Ivana Ružića, Stranka prava je ovaj izborni kotar vratila u svoj posjed.²⁰

U ovo vrijeme pravaštvo je manje uspjeha imalo u ostatku ovoga dijela Podravine. Na izborima održanima 1881. godine pravaši su u izbornom kotaru sa sjedištem u Kloštru, koji je u to vrijeme uz tu općinu obuhvaćao i općine Đurđevac, Kalinovac, Ferdinandovac, Budrovac i Pitomača,²¹ neuspješno kandidirali tadašnjeg općinskog načelnika u Novigradu Podravskom, Frana Pevaleka,²² koji je u istom izbornom kotaru doživio poraz i na izborima održanima 1884. godine. Na izborima iz 1884. godine Stranka prava je svoga kandidata istaknula i u izbornom kotaru sa sjedištem u Rasinji, koji je obuhvaćao općine Bukovec, Rasinja i Sokolovac,²³ a koje će se nakon izborne reforme iz 1888. godine i ukidanja rasinjskog izbornog kotara razdijeliti između ludbreškog i koprivničkog izbornog kotara. Tom je prilikom njezin kandidat, koprivnički Židov, posjednik Samuel Steiner poražen.²⁴

Iako je Fran Pevalek bio iz Novigrada, te je početkom 1880-ih bio relativno visoko rangiran u strukturi Stranke prava,²⁵ pravaši sve do izbora održanih 1887. godine nisu isticali svoje kandidate u virovskom (novigradskom) izbornom kotaru, kojem su pripadale upravne općine Novigrad i Virje.²⁶ Tek na ovim izborima Pevalek je kandidiran u Virju, gdje ga je tijesno porazio kandidat Narodne stranke. U njegovom starom izbornom kotaru, Kloštru, na izborima iz 1887. godine jednako je tijesno poražen novi kandidat pravaša, koprivnički odvjetnik I. Šćerbak, kao što je i još jedan pravaški kandidat vezan uz Koprivnicu, Marko Došen, na ovim izborima tijesno poražen u rasinjskom izbornom kotaru.²⁷ Jedini izborni kotar u ovom dijelu Podravine, u kojem pravaši tijekom 1880-ih nisu isticali svoje kandidate bio je izborni kotar u Peterancu, kojem je uz tu općinu pripadala i općina Gjelekovec. Nakon izborne reforme iz 1888. godine ukinut je i ovaj izborni kotar, te će se njegove upravne općine razdijeliti između ludbreškog i virovskog, odnosno novigradskog izbornog kotara. U novigradskom izbornom kotaru

¹⁷ Prema posljednjoj administrativnoj podjeli banske Hrvatske unutar Monarhije, izvršenoj 1886., ludbreški upravni kotar pripao je Varaždinskoj županiji, a grad Koprivnica te koprivnički i đurđevački upravni kotari Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Božena VRANJEŠ ŠOLJAN, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881.-1918.), *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 108.

¹⁸ Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009., 335.-336.

¹⁹ *Isto*, 426.

²⁰ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 261.-263.

²¹ »Zakon ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, *Narodne novine*, 28. 6. 1881., 3.

²² J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 146.

²³ Zakon ob izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, *Narodne novine*, 28. 6. 1881., 3. Jasna Turkalj navodi, da su izbornom kotaru u Rasinji pripadale općine Rasinja, Sokolovac i Kuzminec. J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 331. Prema stanju iz 1875., sjedište upravne općine bio je Kuzminec, a Bukovec je bila porezna općina unutar te upravne općine. Mirko VALENTIĆ i dr. (prir.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća. Križevačka županija*, Zagreb, 2004., 72. Očito je da je do 1881. sjedište ove općine iz Kuzminca premješteno u Bukovec.

²⁴ J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 331., 335.

²⁵ J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 117.

²⁶ Nakon izborne reforme iz 1888., sjedište ovog izbornog kotara iz Virja je premješteno u Novigrad. Rudolf HORVAT, *Hrvatska Podravina*, pretisak, Koprivnica, 1997., 59.

²⁷ J. TURKALJ, *Pravaški pokret*, 426.-427.

pravaški kandidat Fran Pevalek na izborima održanima 1892. godine izgubio je izbore,²⁸ kao što ih je tom prilikom izgubio i pravaš, župnik u Dubovcu Vjekoslav Hegedić u izbornom kotaru Kloštar.²⁹

Dakle, do pravaškog raskola iz 1895. godine najjače pravaško uporište u ovom dijelu Podravine bili su Koprivnica i njezin izborni kotar, kojeg su pravaši držali od 1884. do 1892. godine, te od 1894. godine nadalje. Slabije uporište pravaši su imali u Đurđevcu i kloštraskom izbornom kotaru, u kojem su se na redovnim saborskim izborima kandidirali neprekidno od 1881. do 1892. godine, no nisu ni jednom pobijedili. Najslabije uporište imali su virovskom (novigradskom) izbornom kotaru, gdje su se prvi puta kandidirali tek na saborskim izborima održanima 1887. godine, i u sklopu kojega se od 1888. godine našla upravna općina Peteranec, dotad u sastavu peteranečkog izbornog kotara, u kojem se pravaši nikada nisu kandidirali.

Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine pravaška uporišta u Bjelovarsko-križevačkoj županiji zadržala je matična Stranka prava (»domovinaši«), a izuzetak je činio izborni kotar u Križu; staro uporište čelnika ČSP-a Josipa Franka, kojeg je Frank držao sve do svoje smrti, 1911. godine, da bi ga potom naslijedio njegov sin Ivica.³⁰ Na saborskim izborima održanima 1897. godine, na koje je matična Stranka prava izašla u izbornoj koaliciji s Neodvisnom narodnom strankom, ova Udružena opozicija (buduća HSP) u prvi je mah osvojila sva tri podravska izborna kotara, koja su se nalazila u Bjelovarsko-križevačkoj županiji (Kloštar, Novigrad i Koprivnica), da bi nakon ponovljenih izbora u Koprivnici i Novigradu zadržala Novigrad ali izgubila Koprivnicu.³¹

Kandidat Udružene opozicije u Koprivnici na ovim izborima, stari zastupnik ovog izbornog kotara Ivan Ružić, od 1895. godine bio je glavni urednik pučkog lista matične Stranke prava, *Hrvatski narod*, koji je tijekom Ružićevog zastupanja koprivničkog izbornog kotara osobito velik broj pretplatnika stekao u ovom dijelu Podravine. Prema službenom izvješću, još 1902. godine ovaj je list u samom Đurđevcu imao 480 »seljačkih predbrojnika«.³² Kasnije je, posredstvom novog urednika ovoga lista Svetimira Korporića, suosnivača HPSS-a, u posjed lista došla ova stranka,³³ koja je pritom naslijedila njegove stare (»domovinaške«) pretplatnike, te čemu se prema nekim tvrdnjama imalo zahvaliti širenje HPSS-a po tom kraju.³⁴

U vrijeme ovih izbora Udružena opozicija je u ovom dijelu Podravine stekla i novi list, koji će kao i *Hrvatski narod* osnutkom HPSS-a prijeći u ruke ove stranke. Riječ je o listu *Podravac* (kasnije *Hrvatske novine*), vlasnika i urednika Peroslava Ljubića, koje su od 1893. do 1912. godine izlazile u Virju (kratko vrijeme u Đurđevcu). Do ovih izbora *Podravac* je formalno bio nepolitičan list, no »frankovci« su ga opisivali kao mađaronski,³⁵ te je još u travnju 1897. godine, pred izbore, *Podravac* s otvorenim simpatijama najavljuvao kandidaturu mađarona Andrije Peršića u novigradskom izbornom kotaru.³⁶ No, od 22. svibnja te godine, dva dana po svršetku izbora u Novigradu, list se počeo »nuzgredice baviti i političkim pitanjima«,³⁷ te zastupati stajališta Udružene opozicije. Ovu fazu Ljubićevog djelovanja

²⁸ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 60.

²⁹ U Gjurgjevcu, 25. svibnja, *Narodne novine* (Zagreb), 25. 5. 1892., 4.; U Kloštru, 31. svibnja, *Narodne novine*, 31. 5. 1892., 2.

³⁰ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 261.-271.

³¹ U Koprivnici je izabran »domovinaš« Ivan Ružić, u Kloštru »domovinaš« Vjekoslav Hegedić, a u Novigradu »obzoraš« Fran Vrbanić. Nakon ponovljenih izbora u Koprivnici je izabran »mađaron« Ljudevit Schwarz, a u Novigradu je Vrbanić potvrdio svoj mandat. Stjepan MATKOVIĆ, Izbori za Hrvatski sabor 1897. godine: afirmacija Khuenove autokracije, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 29 (1997.), br. 3., 481.-487.; R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 60.-61.; R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, 264.

³² HDA, PrZV, kutija 619., dok. 221/1902.

³³ Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb, 2005., 65.-66.

³⁴ Mislav GABELICA, Čista stranka prava (Starčevićeva hrvatska stranka prava/Stranka prava) u Virovitici 1895.-1914., *Podravina*, god 18 (2019), br. 36, 58.

³⁵ Nezvani sudije, *Podravac* (Virje), 1. 8. 1897., 2.

³⁶ Naš saborski kandidat, *Podravac*, 10. 4. 1897., 2.

³⁷ Domaće viesti, *Podravac*, 6. 6. 1897., 2.

karakterizirao je religiozni patos³⁸ i antisemitizam, zbog kojega su lokalni Židovi protiv njega dizali tužbe.³⁹

U ovo se vrijeme antisemitizam u banskoj Hrvatskoj općenito vezao uz matičnu Stranku prava, unutar koje je djelovala radnička organizacija, koja je bila pod ključnim utjecajem hrvatskih kršćansko-socijalnih čimbenika.⁴⁰ Inicijator kršćansko-socijalnog radničkog pokreta u Hrvatskoj bio je budući koprivnički župnik, »domovinaš« Stjepan Zagorac, koji je 1898. godine u Sisku uređivao *Hrvatski radnički glas*, list s izrazitom antisemitskom retorikom.⁴¹ Osnovni ton antisemitizmu matične Stranke prava davao je njezin čelnik, sisački odvjetnik Grga Tuškan, koji se antisemitskom retorikom služio ne samo u obračunu s čelnikom suparničke Čiste stranke prava (dalje ČSP), pokrštenim Židovom Josipom Frankom, nego i u obračunu sa židovskom poslovnom konkurencijom, te čiji je antisemitizam, prema mišljenju hrvatske historiografije išao »do rasnih temelja.«⁴² Antisemitizam čelništva matične Stranke prava prelijevao se i na njezine niže razine, te su u siječnju 1902. godine, nakon naknadnih izbora za kloštranski izborni kotar, na kojima je mađaronski kandidat, Židov Ljudevit Schwarz pobijedio »domovinaša«, velikogrđevačkog župnika Josipa Šafrana, u tom kotaru izbili protužidovski neredi, tijekom kojih je uništavana židovska imovina. Prema mišljenju županijske oblasti, kolovođe ovih nereda, koji su bili prvenstveno vjerske a ne političke naravi, bile su tadašnje »domovinaške« perjanice u Đurđevcu, trgovac Ignac Gjumbir i seljak Tomo Jalžabetić.⁴³

Kroz to vrijeme ČSP je u ovom dijelu Podravine imala mali broj pristaša, te su na izborima održanima 1897. godine dvojica njezinih kandidata, Eugen Kumičić, koji se kandidirao u koprivničkom i Ivan Zatluka, koji se kandidirao u novigradskom izbornom kotaru, prije samih izbora povukli svoje kandidature.⁴⁴ Prema pisanju *Podravca*, još 1897. godine ČSP, koja je u tom listu predstavljena prvenstveno kao židovska stranka, »počam od Koprivnice pa do Virovitice« nije imala nijednoga privrženika, i to zato što su svi tamošnji Židovi bili mađaroni.⁴⁵ Tek u đurđevačkom upravnom kotaru pronađen je neki Židov, koji je inače na posljednjim izborima glasovao za vladina kandidata, a koji je bio pretplatnik »frankovačkog« *Hrvatskog prava*.⁴⁶ U prvoj polovici 1898. godine *Podravac* je zabilježio pokušaj širenja »frankovačkog« pučkog lista, Živila Hrvatska, po selima koprivničkog i đurđevačkog upravnog kotara,⁴⁷ da bi godinu dana potom prenio nikad ostvarene glasine, da bi se u skoro vrijeme u Đurđevcu trebao pokrenuti »frankovački« list.⁴⁸ U prvoj polovici 1899. godine *Podravac* je spomenuo dvojicu

³⁸ Tako je pišući o pobjedi Vrbanića u novigradskom kotaru naveo, da »sliedeć primjer naših pobožnih matera, koje prekjučer sa čislom u ruci na biralištu vidjesmo, moleć se za uspjeh svoga Vrbanića – i mi to učinismo.« Saborski izbori u Kloštru i Novomgradu, *Podravac*, 22. 5. 1897., 1. Nakon pobjede, Vrbanić se Ljubiću, okičen cvijećem učinio kao Sv. Juraj. Sa birališta u Novomgradu, *Podravac*, 22. 5. 1897., 1-2. Obraćajući se Podravcima Ljubić je pisao: »Jedini iskreni tvoj prijatelj jest svećenik, uz ono malo tvojih iskrenih prijatelja svjetovnjaka, pa budeš li gazio ugled svoga pastira i namjestnika božjega, onda znaj, da će na brzo biti pogažen i ugled hrvatskog naroda.« Hrvatsko svećenstvo i narod, *Podravac*, 1. 6. 1898., 1-2. Ljubić će kasnije prići HPSS-u, pa potom i Hrvatskoj naprednoj stranci, te će zastupati bitno drugačije stajalište o katoličkom svećenstvu.

³⁹ Među brojnim člancima protužidovskog sadržaja primjerice vidi: Nova židovska štedionica, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.; Dopisi, *Podravac*, 15. 10. 1897., 2.; Tužba proti Podravcu, *Podravac*, 2. 10. 1897., 3.; Tužbe proti uredniku našega lista, *Podravac*, 18. 12. 1897., 4. Vidi i: Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi i njihov utjecaj na transformaciju naselja podravskog višegraničja krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Podravina*, god. 3 (2004.), br. 6., 38.

⁴⁰ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 233.-234.

⁴¹ Mislav GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)*, Zagreb, 2020., 68.-70.

⁴² S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 73.-78.

⁴³ HDA, PrZV, kutija 619., dok. 221/1902.

⁴⁴ Stjepan MATKOVIĆ, Saborski izbori 1897. u koprivničkom i novigradskom kotaru, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 30 (1997.), 158.-159.

⁴⁵ Nezvani sudije, *Podravac*, 1. 8. 1897., 2.

⁴⁶ Tko drži Hrvatsko pravo?, *Podravac*, 1. 8. 1897., 3.

⁴⁷ Otvoreno pismo Ivana Zatluka na urednika našega lista, *Podravac*, 1. 3. 1898., 3.; Još malo o frankovštini, *Podravac*, 14. 5. 1898., 4.

⁴⁸ »Čisti« u Gjurgjevcu, *Podravac*, 1. 2. 1899., 4.

katoličkih svećenika u đurđevačkom kotaru, koji su pristajali uz »frankovce«. Prvi od njih bio je župnik u Ferdinandovcu, Deziderije (Željko) Radovanić, a drugi kapelan u Pitomači, Juraj Tomac,⁴⁹ rodом iz Molva, koji je u Pitomači službovao od studenoga 1897. do studenoga 1899. godine.⁵⁰ Tomčevo oporbno, »frankovačko« političko djelovanje zabilježeno je i ranije, u vrijeme dok je bio kapelan u Pakracu (1895.-1897.),⁵¹ te je nastavljeno i u Pitomači, gdje je 1899. godine đurđevački kotarski predstojnik izvijestio, da kapelan Tomac u društvu sa šumarom Đurđevačke imovne općine, Bunjetom,⁵² pripremajući se za nove izbore svaki dan zalazi u Kladare, gdje sklapaju »veliko prijateljstvo sa boljima gospodari« ove porezne općine.⁵³

U ovo se vrijeme zbilo događaj, koji će još jednoga, ali bivšega šumara Đurđevačke imovne općine, dovesti u vezu s »frankovcima«. Naime, koncem 1898. godine zastupnik matične Stranke prava za delnički izborni kotar, »sinovac«⁵⁴ Ante Starčevića, David, napustio je svoju stranku i priključio se »frankovcima«, gdje se od pravaškoga raskola već nalazio njegov mlađi brat, Mile. Prema dosadašnjim istraživanjima, David Starčević se priklonio »frankovcima« nezadovoljan popuštanjem svoje stranke u borbi za hrvatsku državnu samostalnost.⁵⁵ Prema tvrdnji lista matične Stranke prava, Davida je na ovakav potez sklonio njegov i Milin brat, civilni mjernik u Đurđevcu Martin Starčević, kada ga je David netom prije svoga prelaska među frankovce posjetio u Đurđevcu. Pritom je Martin Starčević opisan kao »pristaša vladine stranke« te istovremeno »biesni agitator »čistih« u Đurđevcu.⁵⁶ O Martinu Starčeviću kao o đurđevačkom »magjaronu« pisao je i Stjepan Radić, te ga je oštro razlikovao od đurđevačkih »frankovaca«.⁵⁷ Kako nema podataka da je Martin Starčević ikada bio član »frankovačke« stranke, nije točna tvrdnja, da je Martin Starčević nakon pravaškog raskola (1895.) »stao uz Čistu stranku prava«, te da je postao »vodeći frankovac u Đurđevcu,«⁵⁸ iako stoji tvrdnja da je kao pristaša »vladine stranke« u jednom trenutku počeo pogodovati prodoru »frankovaca« u đurđevački kotar. No isto tako stoji, da je Martin Starčević kao mađaron prethodno bio bliži matičnoj Stranci prava, te da je njegov kasniji sukob s organizacijom HPSS-a u đurđevačkom kotaru, koja je održavala bliske odnose s drugom, Martinu suprotstavljenom strujom đurđevačkih mađarona, prvenstveno bio poslovne a manje ideološko-stranačke naravi.

MARTIN STARČEVIĆ

Martin Starčević (1854.-1908.) završio je školovanje na Gospodarsko-šumarskom učilištu u Križevcima 1879. godine. Iste je godine imenovan šumarom Otočke imovne općine, da bi već sljedeće godine bio imenovan šumarom Đurđevačke imovne općine.⁵⁹ U prvo vrijeme bio je pristaša Stranke prava, te ga je općinski načelnik u Virju, Gjuro Avirović, 1887. godine prijavio zemaljskoj vladi, da je na saborskim izborima održanima te godine agitirao za pravaškog kandidata Frana Pevaleka u virovskom izbornom kotaru.⁶⁰ Dvije godine potom, protiv Martina Starčevića proveden je kazneni postupak »radi kru-

⁴⁹ Politika Dra. Franka, *Podravec*, 15, 5. 1899., 3.

⁵⁰ M. GABELICA, *Pravaštvo u Požeškoj županiji*, 84.

⁵¹ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava, 319.-320.

⁵² Riječ je vjerojatno o Antunu Buneti, koji je 1906. bio nadšumarem đurđevačke imovne općine. XXX. redovita glavna skupština hrvatsko-slavonskoga šumarskoga društva, *Šumarski list*, 1. 11. 1906., 423.

⁵³ HDA, PrZV, kutija 527., dok. 6-1a, 5638/1899.

⁵⁴ Ustvari, Mile i David nisu bili pravi sinovci Ante Starčevića, jer su tek Milin i Davidov pradjed i Antin djed bili braća. Dr. Mile Starčević nije sinovac Ante Starčevića, *Hrvatska zastava*, 4. 6. 1908., 6. Mile i David imali su trojicu braće: Martina, Jurja i Matu. Matija udova Starčević, *Podravec*, 18. 12. 1897., 3.

⁵⁵ S. MATKOVIĆ, Čista stranka prava 1895.-1903., 115.

⁵⁶ Podravina o Davidu Starčeviću, *Hrvatska domovina* (Zagreb), 21. 1. 1899., 2.

⁵⁷ Stjepan RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika izabranih prvi put po proširenom izbornom pravu u banskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1912., 8.-10.

⁵⁸ V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

⁵⁹ Zvonimir IŠTVAN, 145 godina šumarstva Podravine, *Šumarski list*, god. 143 (2019.), br. 11-12, 70.-71.

⁶⁰ HDA, PrZV, kutija 307., dok. 6-3/1887 (1956/1887)

pnog zanemarivanja službenih dužnostih, počinjene samovolje i nekorektnog postupka u službi«, pri čemu se pozivalo na povredu par. 300 kaznenog zakona, no optužnica protiv njega odbačena je navodno »zbog nastavše zagode« (zastare). Ipak je disciplinski kažnjen, te je na temelju naredbe odjela za unutarnje poslove zemaljske vlade otpušten iz službe.⁶¹ Prema Starčeviću nesklonom mišljenju, on je bio izrazito amoralna osoba, koja je otpuštena iz šumarske službe zbog gospodarskog kriminala,⁶² dok je prema njemu sklonom mišljenju stradao »radi svojega otačbeništva«, odnosno Khuenovog političkog progona.⁶³

Nakon napuštanja šumarske službe Starčević je ostao u Đurđevcu, gdje je radio kao civilni mjernik, te se istovremeno bavio poduzetništvom, pri čemu se poslovno povezao s lokalnim mađaronima. Osobito čvrste poslovne veze uspostavio je s bogatim đurđevačkim trgovcem i poduzetnikom, (vjerojatno pokrštenim) Židovom Ferdmandom Brennerom, te je 1893. godine bio suutemeljitelj Brennerovog novčanog zavoda, *Prve podravske štedionice* u Đurđevcu,⁶⁴ kojoj je jedno vrijeme bio i predsjednikom uprave.⁶⁵ Isto tako 1898. godine našao se među osnivačima i Brennerovog paromlina *Podravina d. d.*, te je i u tom društvu neko vrijeme bio predsjednikom uprave.⁶⁶ Istovremeno se pridružio Narodnoj stranci, te je koncem 1898. godine izabran u skupštinu Bjelovarsko-križevačke županije na listi »vladinovaca«.⁶⁷

Dok je Brenner u županijsku skupštinu ulazio na temelju plaćanja visokog iznosa poreza,⁶⁸ Starčević je u nju morao biti biran, što govori o njegovu inferiornom položaju u partnerstvu s Brennerom. Međutim, Starčević se počeo osamostaljavati te je početkom 1897. godine na čuđenje mnogih izašao iz uprave *Prve podravske štedionice*,⁶⁹ te je iste godine pokrenuo novi novčani zavod u Đurđevcu, *Banku za Podravinu d. d.* Ova je banka bila podružnica *Hrvatske pučke banke d. d.* iz Zagreba,⁷⁰ na čijem se čelu nalazio belski vlastelin Ljudevit barun Ožegović,⁷¹ koji je jedno vrijeme bio pristaša Neodvisne narodne stranke, da bi potom, sredinom 1880-ih postao blizak pravašima.⁷² Uz njega, u upravi ove banke nalazile su se i perjanice matične Stranke prava, Fran Folnegović i karlovački odvjetnik Ivan Banjavčić.⁷³ Sličnu upravljačku strukturu u prvo je vrijeme imala i Starčevićeva *Banka za Podravinu*. U njoj su se uz Martina Starčevića nalazili Fran Folnegović, Ivan Banjavčić i zastupnik matične Stranke

⁶¹ HDA, PrZV, kutija 619, dok. 667/1902. Sadržaj paragrafa 300. kaznenog zakona je glasio drugačije, nego što je ovdje opisano Starčevićovo djelo. Prema tom paragrafu kažnjavalo se onoga, »koi javno ili pred više ljudi ili u tiskotvorih, u razširenih predstavah, u slici ili u pismih uznastoji grdjenjem, porugivanjem, neistinitim kazivanjem ili izopačivanjem stvari poniziti naredbe ili odluke vlastih, ili na takav način razdražiti druge na mržnju, na preziranje ili na beztemeljno prituživanje proti vlastim budi državnim, budi obćinskim ili proti pojedinim organom vlade... » Ukratko, ovaj paragraf je kažnjavao verbalni delikt. *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih od 27. svibnja 1852.*, Zagreb, 1890., 114.-115.

⁶² V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

⁶³ Martin Starčević, *Starčevićanac* (Zagreb), 7. 10. 1908., 4.

⁶⁴ Prva podravska štedionica, *Neues Agrar Journal* (Zagreb), 5. 9. 1893., 1. O ovoj štedionici vidi i: Vladimir MIHOLEK, Trgovina obitelji Brenner u Đurđevcu, *Podravski zbornik*, br. 32, Koprivnica, 2006., 156.

⁶⁵ Predsjednik gjurgjevačke štedionice, *Podravac*, 27. 3. 1897., 3.

⁶⁶ Vladimir MIHOLEK, Đurđevački mlinovi na parni i ostale vrste pogona s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, *Podravina*, god. 13 (2014.), br. 25, 92.-93.

⁶⁷ Izbor županijskih skupština, *Podravac*, 22. 12. 1898., 4.

⁶⁸ V. MIHOLEK, Trgovina obitelji Brenner, 155.

⁶⁹ Predsjednik gjurgjevačke štedionice, *Podravac*, 27. 3. 1897., 3. Tom prilikom *Podravac* je pisao da ga Starčević odlazak iz ove štedionice čudi »jer se je gosp. Starčević živo i najviše zanimao za taj zavod, koji je u ovo kratko vrieme svoga obstanka vrlo napredovao.«

⁷⁰ Banka za Podravinu, *Podravac*, 20. 3. 1897., 2.; Banka za Podravinu, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.

⁷¹ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.*, Zagreb, 359.-360.

⁷² Ozren BLAGEC, Gordana ĐURIČIĆ, Ljudevit barun Ožegović, *Cris*, god. 14 (2012.), br. 1., 145.-146.

⁷³ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.*, Zagreb, 359

prava za kloštranski izborni kotar, dubovački župnik Vjekoslav Hegedić, dok se Ljudevit barun Ožegović nalazio u njezinom nadzornom odboru.⁷⁴

Iako je Martin Starčević i nakon osnivanja ovog novčanog zavoda nastavio surađivati s Ferdmandom Brennerom (pa se, kako smo vidjeli, 1898. našao i među osnivačima njegova paromlina), interesna skupina koja je stajala iza Brennerove *Prve podravske štedionice*, a koju su uglavnom činili bogati đurđevački Židovi, osnutak Starčevićeve banke doživjela je kao neželjenu konkurenciju svom novčanom zavodu. Zbog toga je iste, 1897. godine, ova interesna skupina pokrenula nov novčani zavod, *Zadrugu za uzajamnu pomoć u Đurđevcu*, koja je na štetu Starčevićeve banke nastojala privući niže i siromašnije slojeve Đurđevčana.⁷⁵ Ravnatelj *Zadruga za uzajamnu pomoć* bio je đurđevački odvjetnik Izidor (Iso) Lichtenberg, a jedan od članova ravnateljstva i trgovac Josip Kohn,⁷⁶ obojica članovi ravnateljstva *Prve podravske štedionice*. Oni su se početkom 20. stoljeća, zajedno s Brennerom, nalazili i u upravi *Prve virovske dioničke štedionice*,⁷⁷ te *Zadruga za uzajamnu pripomoć u Virju*,⁷⁸ a prema tvrdnji pristaša Martina Starčevića, i u upravi još nekoliko novčanih zavoda u Podravini, te u novčanim zavodima u Severinu i Kloštar Ivaniću. Prema istim tvrdnjama, svi su ovi novčani zavodi ovoj »kliku« služili kao paravan, a svoje stvarne poslovne interese ona je ostvarivala preko »tajnog trgovačkog društva«, novčanog zavoda *Bankovni posao Kohn i drug* sa sjedištem u Lichtenbergovoj odvjetničkoj pisarnici u Đurđevcu.⁷⁹

Vrhunac sukoba između ove »klike« i Starčevića dogodio se početkom 1905. godine, kada je Starčević uspio uvjeriti članove *Zadruga za uzajamnu pomoć*, »same seljake i obrtnike«, da je uprava ove zadruge, koja je u to vrijeme izgubila samostalnost i bila pripojena *Prvoj podravskoj štedionici*, krivotvorila poslovne knjige i pronevjerila njezin dobitak. Izabran je odbor zadružnih članova na čelu sa Starčevićem, koji je od zadružne uprave, odnosno uprave *Prve podravske štedionice* zatražio na uvid

⁷⁴ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1899.*, Zagreb, 360.-361. Vladimir Miholek griješi kada piše, da je otac Starčevićeve supruge Emilije, Ivan pl. Ožegović, u ovo vrijeme bio kotarski pristav u Đurđevcu, te član nadzornog odbora *Banke za Podravinu*. V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 125. Kao prvo, kako je navedeno, član nadzornog odbora ove banke bio je Ljudevit a ne Ivan pl. Ožegović. Kao drugo, kotarski pristav u Đurđevcu, Ivan pl. Ožegović, i Emilijin otac Ivan pl. Ožegović nisu bile iste osobe. Kotarski pristav Ivan Ožegović bio je sin Ljudevita baruna Ožegovića. Ovaj Ivan Ožegović rođen je 1872., te je 1892. imenovan kotarskim pristavom u Novom Marofu. Ana ŠKRILJEVEČKI, *Obitelj Ožegović u Beli, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 29, 2018., 292. Banskim naredbom od 5. 1. 1894. premješten je »kr. kotarski pristav Ivan pl. Ožegović iz Novogmarofa u Gjurjjevac«, gdje se na položaju kotarskog pristava nalazio najmanje do 1900. godine. *Izveštaj kr. velikog župana Dra Milutina Kukuljevića Sakcinskog o stanju javne uprave i kr. podžupana o djelovanju kr. županijske oblasti i područnih kr. kotarskih oblasti u godini 1894.*, Bjelovar 1895., 3., 4. Rodoslovlje ovog, belskog odvjetka obitelji Ožegović, koja je imala pravo na barunatski naslov, vidi u: Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899., 137.

Emilija Starčević (rođ. pl. Ožegović), umrla je 23. 11. 1910., a rođena je u Zagrebu 1852., dakle 20 godina prije ovog Ivana pl. Ožegovića (kotarskog pristava). HDA, *Matična knjiga umrlih župe u Đurđevcu 1891.-1915*. U matičnim knjigama katoličkih župa u Zagrebu nisam uspio naći podatke o njezinom rođenju, no u matičnoj knjizi vjenčanih župe Sv. Marka u Zagrebu nalazimo podatak, da su se 17. 1. 1880. oženili Martin Starčević i Emilija Ožegović, čiji su se roditelji zvali »Ivan Nep« (valjda Nepomuk) i »Vlh« (valjda Vilhelmina). HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe Sv. Marka u Zagrebu 1875.-1889*. Riječ je o Ivanu pl. Ožegoviću, rođenom 14. 5. 1824., čiji je otac bio Mirko pl. Ožegović. Prema literaturi, ovaj Ivan Ožegović je koncem 1850. bio premješten na službu u Požegi, gdje je upoznao neku Požežanku, te je u lipnju 1851. najavio vjenčanje s njom i skori premještaj na županijsku službu u Zagreb. Đurđica TINODI, *Correspondence Ivan Ožegović-Matija Mrazović, Cris*, god. 14 (2012.), br. 1., 102., 104. Prema matičnoj knjizi vjenčanih župe u Požegi, 21. 9. 1851. u Požegi su vjenčani Ivan Ožegović i Vilhelmina, kći požeškog ljekarnika Franje Šimonskog. HDA, *Matična knjiga vjenčanih župe u Požegi 1848.-1857*. Već tada za ovog Ivana pl. Ožegovića je navedeno, da je po zanimanju »podžupanski tajnik u Zagrebu«, pa je sigurno da se 1852., kada je rođena Emilija, obitelj ovoga Ivana pl. Ožegovića već nalazila u Zagrebu. Ovaj Ivan pl. Ožegović (Emilijin otac) preminuo je 1881.

⁷⁵ V. MIHOLEK, *Trgovina obitelji Brenner*, 156.

⁷⁶ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 351.

⁷⁷ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 344.

⁷⁸ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 294.

⁷⁹ Naši dopisi, *Hrvatsko pravo*, 11. 10. 1906., 2.

zadružne poslovne knjige. Ova je to odbila, javno optužujući Starčevića za nepoštenje, zbog čega je Starčević protiv njezinih članova podnio tužbu. Članovi uprave su se za zaštitu obratili velikom županu Bjelovarsko-križevačke županije, Teodoru Georgijeviću, komu su između ostaloga naveli, da je prava Starčevićeva namjera, »da uništi prvu podravsku dioničku štedionicu i bankovnu tvrdku Kohn i dr. utemeljenu sporazumno s mjerodavnim faktorima iste štedionice.« Georgijević se obratio banu Pejačeviću te mu savjetovao, da bi iz političkih razloga bilo preporučljivo da se ova đurđevačka afera što prije završi, tim više što su obje sukobljene strane »pristaše narodne stranke«. Ipak, simpatije velikog župana pretezale su na stranu uprave *Prve podravske štedionice*, pa je za Martina Starčevića napisao da »više iz sebičnih razloga i samo dotle uz vlast stoji, dok ju treba«, dok je Isi Lichtenbergu i »njegovom drugu, trgovcu Ferdi Brenneru« odao priznanje, »da su iskreno odani vladajućem sistemu, da su vazda najpripravnije provodjali intencije moga predšasnika, te da jednako sliede intencije moje.«⁸⁰ Afera je završena 1906. godine odbacivanjem tužbe protiv uprave *Prve podravske štedionice* i porazom Martina Starčevića.⁸¹

Ovdje treba zapaziti, da su Starčević i njegove pristaše sukob s ovom »klikom«, u kojoj je glavnu riječ, čini se, vodio odvjetnik Iso Lichtenberg, vodili sa stranica frankovačkog tiska. S druge strane, ovoj je interesnoj skupini u sukobu sa Starčevićem sekundirao prije domovinaški, a sada list HPSS-a, *Podravac* (*Hrvatske novine*). Još koncem 19. stoljeća *Podravac* je u svojoj domovinaškoj i izrazito antisemitskoj fazi oštro napadao oba »židovska« novčana zavoda u Đurđevcu, *Zadrugu za uzajamnu pomoć*⁸² i *Prvu podravsku štedionicu*.⁸³ No, početkom 20. stoljeća, ovaj je list u svojoj »seljačkoj« fazi i pod nazivom *Hrvatske novine*, branio poslovanje *Prve podravske štedionice* i njoj pripojene *Zadruge za uzajamnu pomoć u Đurđevcu*, zahvaljujući primjerice Bogu i »seljačkoj« svijesti zastupnika đurđevačkog općinskog odbora, koji su 1906. godine odbacili prijedlog đurđevačkog općinskog načelnika, da općina povuče svoj novac iz *Prve podravske štedionice* i uloži ga u *Banku za Podravinu*.⁸⁴

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća, istaknuti pristaša matične Stranke prava (»domovinaš«) u Đurđevcu bio je seljak Tomo Jalžabetić. Prema pisanju hrvatske historiografije, tada je njegovom krugu u Đurđevcu, »pravoj đurđevačkoj oporbi«, između ostalih pripadao i trgovac Ferdo Brenner.⁸⁵ Suradnja Jalžabetića i Brennera započela je najkasnije 1898. godine, kada se Jalžabetić uz Martina Starčevića našao među osnivačima Brennerovog *Paromlina d. d.*⁸⁶ Ova se suradnja nastavila i kasnije, te je uz pokušaj proširenja na političko područje proširena i na Brenner-Lichtenbergovu interesnu skupinu. Tako je tijekom skupštinskog pokreta u banskoj Hrvatskoj kotarski predstojnik u Đurđevcu izvijestio, da se u svibnju 1903. godine u Đurđevcu trebao održati »pouzdana sastanak«, koga su sazvali Tomo Jalžabetić i činovnik *Prve podravske štedionice*,⁸⁷ Josip Boroš, a na kojem se imalo raspravljati o hrvatskoj financijskoj samostalnosti. Prema prijavi sazivača ovog sastanka, na njega su između ostalih bili pozvani Ferdo Brenner, dr. Iso Lichtenber i Josip Kohn.⁸⁸

Kako je Brenner bio istaknuti mađaron a ne oporbenjak, bliske veze između njega i Jalžabetića očito su bile interesne a ne stranačko-ideološke prirode, pri čemu su prema postojećim izvorima zajednički interes prvenstveno nalazili u obračunu s Martinom Starčevićem. Dok je za Brenner-Lichtenbergovu interesnu skupinu, kako je navedeno, razlog sukobu sa Starčevićem bila konkurencija na financijskom tržištu, za Jalžabetića i njegove pristaše razlog ovom sukobu počivao je na borbi oko utjecaja u dvjema zemaljskim (državnim) institucijama, Đurđevačkoj imovnoj općini i zemljišnim zajednicama đurđevačkog upravnog kotara.

⁸⁰ HDA, PrZV, kutija 701., dok. 1896/1905.

⁸¹ Zanimljiva parnica, *Hrvatske novine*, 2. 8. 1906., 3.

⁸² Nova židovska štedionica, *Podravac*, 15. 7. 1897., 3.; Nova židovska štedionica, *Podravac*, 1. 8. 1897., 3.

⁸³ Još nešto o našoj pripomoćnoj zadruzi, *Podravac*, 20. 11. 1897., 3.

⁸⁴ Dopisi, *Hrvatske novine*, 8. 11. 1906., 3.

⁸⁵ V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

⁸⁶ V. MIHOLEK, Đurđevački mlinovi na parni i ostale vrste pogona, 92.

⁸⁷ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 330.

⁸⁸ HDA, PrZV, kutija 680, dok. 2438/1903.

Imovne općine na krajiškom području nastale su tijekom procesa razvojačenja Vojne krajine. Segregacijom krajiških šuma vlasništvo nad jednom polovicom šuma dobila je država, a nad drugom polovicom krajiške mjesne općine. Ove su općine, koje su obuhvaćale pojedina krajiška mjesta ili sela, 1870-ih vlasništvo nad krajiškom šumskom imovinom prenijele na krajiške političke općine,⁸⁹ koje su se pripajanjem Vojne krajine banskoj Hrvatskoj izjednačile s njezinim upravnim općinama.⁹⁰ U gospodarenju šumskim blagom, ove su se političke, kasnije upravne općine udruživale u imovne općine u granicama bivših krajiških pukovnija (Lička, Otočka, Ogulinska, Slunjska, Banska prva, Banska druga, Križevačka, Đurđevačka, Gradiška, Brodska i Petrovaradinska), tako da je svaka politička, kasnije upravna općina s područja nekadašnje krajiške pukovnije iz redova općinskih odbornika birala određen broj zastupnika u skupštinu imovne općine. Skupština se sastajala nekoliko puta godišnje, donosila je godišnji proračun i odlučivala o najvažnijim pitanjima imovne općine. Zastupnici imovne općine su između sebe birali gospodarstveni (upravni) odbor, na čelu s predsjednikom, koji se sastajao svaki mjesec i rješavao tekuća pitanja. Gospodarstveni odbor, na čelu s predsjednikom imovne općine, predstavljao je imovnu općinu prema vlastima i prema vani, te je imenovao šumare i činovnike imovne općine.⁹¹

Dok su imovne općine bile institucija koja je nastala i djelovala isključivo na (bivšem) krajiškom prostoru, zemljišne zajednice nastale su i djelovale i na (bivšem) krajiškom području i na (bivšem) području civilne Hrvatske. Na oba područja zemljišne su se zajednice počele razvijati približno u isto vrijeme, 1850-ih godina, a razlozi njihova razvitka na oba područja bili su isti: prelazak prava zajedničkog korištenja pašnjacima i šumskim blagom na pravo zajedničkog vlasništva nad tom imovinom, uzrokovano ukidanjem feudalnih odnosa. Konačno su pravno uređene 1894. godine *Zakonom o uređenju zemljišnih zajednica*, kojim su zemljišne zajednice na oba područja obuhvaćene istim pravnim okvirom. No, dok su se zemljišne zajednice na prostoru civilne Hrvatske razvijale na temelju prava paše i prava šumskih užitaka nekadašnjih kmetova na vlastelinskim pašnjacima i u vlastelinskim šumama; na krajiškom području, gdje su zemlja i šuma bili državni, krajiške zemljišne zajednice razvijale su se na temelju uživanja istih prava osobno slobodnih krajišnika, na državnim pašnjacima i u državnim šumama. Osim toga, zemljišne zajednice na prostoru civilne Hrvatske kroz svo su vrijeme svoga postojanja kao zajedničkom imovinom upravljale i pašnjacima i šumama, dok su na krajiškom prostoru mjesne općine, koje su prethodile zemljišnim zajednicama, od 1870-ih upravljale samo zajedničkim pašnjacima, budući da su od tada krajiškom šumskom imovinom upravljale krajiške političke općine,

⁸⁹ Milivoj Ređep navodi, da su krajiške političke općine nastale 1871., te da su obuhvaćale više krajiških mjesnih općina. Milivoj REĐEP, »Zajednička zemljišta« u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu 19. u 20. stoljeće s posebnim osvrtom na Varaždinsku županiju, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 6-7, Varaždin, 1994., 191. Prema *Redu za općine u c. kr. hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini* od 8. 6. 1871., u Krajini su ustrojene »političke mjesne općine«, koje su obuhvaćale onakva »mjesta i sela« koja su bilo sama bilo u zajednici s drugim mjestima i selima bila u stanju snositi obaveze, koje su se očekivale od jedne »političke mjesne općine«. Ove su političke mjesne općine birale svoja općinska vijeća. Ivan pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI (ur.), *Zakoni i uredbe tičuće se uprave seoskih općina u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1887., 242. Prema *Zakonu ob imovnih općina u hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini*, od lipnja 1873., zastupstvo imovne općine imalo se sastaviti iz poslanika »izabranih po redu za općine od 8. lipnja 1871. od općinskih zastupnika svake mjesne općine«, pri čemu se očito mislilo na zastupnike krajiških »političkih mjesnih općina.« Andrija BOROŠIĆ, Antun GOGLIA, *Zakoni i naredbe tičući se šumske uprave i šumskog gospodarenja*, Zagreb, 1900., 331.-332. Da je tomu tako dokaz je popis zastupnika Brodske imovne općine iz studenog 1873., koje su delegirale političke a ne mjesne općine Brodske pukovnije. Zlatko VIRC, Stjepan PRUTKI, *Brodska imovna općina*, Vinkovci-Slavonski Brod, 2014., 39.

⁹⁰ U *Zakonu o izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, od 15. 7. 1881., u paragrafima 10., 13., 22. i 41., došlo je do pravnog izjednačavanja upravnih općina s područja civilne Hrvatske i političkih općina s područja Vojne krajine. Tako se primjerice u par. 10. ovoga zakona propisuje, da općinska poglavarstva imaju sastaviti popis birača u općinama, kako onima koje su uređene prema zak. čl. XVI./1870. (zakonu koji je uređivao upravne općine s područja civilne Hrvatske), tako i onima koje su uređene prema »redu za općine razvojačene krajine od 8. lipnja 1871. I. pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI, *Zakoni i uredbe*, 327., 328., 330., 340.

⁹¹ Zlatko VIRC, Brodska imovna općina u Vinkovcima, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, god. 7 (2003.), 271.-300.; Z. VIRC, S. PRUTKI, *Brodska imovna općina*, 15.-35.

odnosno krajiške imovne općine.⁹² Za razliku od krajiške šumske imovine, čije su vlasništvo krajiške mjesne općine, kako smo naveli, 1870-ih prenijele na krajiške političke općine, zajednički krajiški pašnjaci ostali su u vlasništvu krajiških mjesnih općina, dakle sela i mjesta, te su i krajiške zemljišne zajednice osnivane u tim okvirima, a ne u okvirima političke (upravne) općine, odnosno bivše krajiške pukovnije.⁹³

Martin Starčević je najkasnije do 1891. godine bio šumar Đurđevačke imovne općine.⁹⁴ Prema tvrdnji Vladimira Miholeka, Starčević je u tom razdoblju protuzakonito na sebe prepisao na desetke rali naplavljenog zemljišta uz rijeku Dravu, zbog čega je i otpušten iz službe. Nakon otpuštanja iz službe izabran je u đurđevački općinski odbor, koji ga je delegirao u skupštinu Đurđevačke imovne općine, čime je došao do položaja s kojega je mogao »štiti i kontrolirati prisvojenu zemlju«. ⁹⁵ Smisao Miholekove tvrdnje je da je Starčevićev cilj bio »štiti i kontrolirati« dravske naplavine, koje je u vrijeme dok je bio šumar prisvojio od imovne općine, zbog čega se poslije dao izabrati u skupštinu imovne općine, kako bi to mogao postići. Ovaj smisao nalazimo i u drugoj Miholekovoju tvrdnji, da je Starčević kasnije, 1900. godine, Đurđevačkoj imovnoj općini ponudio prodaju komada dravske naplavine, »zemljišta koje je Starčević prije prisvojio«. ⁹⁶

Prva Miholekova tvrdnja osniva se na brošuri Stjepana Radića, u kojoj je ovaj sazeo sukus Jalžabetićevih sukoba sa Starčevićem. U brošuri Radić spominje, da je Starčevićeva namjera »čim se nastanio u Gjurgjevcu, u Podravini«, bila obogatiti se, što je mislio postići »dospije li u skupštinu imovne općine Gjurgjevačke. U tu svrhu prisvojio si je na desetke rali dravskih naplavina, koje je dao jednostavno na se prenieti, a kao ravnatelj jednog dioničkog društva, dao se izabrati u občinski odbor, da ga onda taj odbor izašalje u imovinsku općinu.« ⁹⁷ Dakle Radić ne spominje kada je Starčević navodno prisvojio ove dravske naplavine, odnosno ne spominje da je zbog toga otpušten iz službe. Osim toga, smisao Radićeve tvrdnje nešto je drugačiji od smisla Miholekove tvrdnje, što je, kako će se kasnije vidjeti, od presudne važnosti za pitanje kada je i s kojom svrhom Starčević došao do spornog zemljišta, a na koncu i za pitanje Starčevićevog poštenja. Naime dok Miholek smatra da je Starčević htio ući u Imovnu općinu kako bi »štiti i kontrolirao« prethodno navodno otuđene dravske naplavine, Radić piše da je prvenstveni Starčevićev cilj bio ući u Imovnu općinu, te da je zato na se prenio dravske naplavine i dao se izabrati u općinski odbor.

Druga Miholekova tvrdnja počiva na člancima Tome Jalžabetića, objavljenima 1900. godine u domovinaškom tisku. Međutim u tim se člancima, u kojima se kritizira namjera Đurđevačke imovne općine da kupi komade beskorisnih dravskih naplavina, spominje samo da je to zemljište vlasništvo Martina Starčevića, a ne spominje se kada je i kako on došao u posjed toga zemljišta. ⁹⁸ Štoviše dvije godine potom, u vrijeme dok je Starčević pokušavao prodati još jedan komad naplavine Đurđevačkoj imovnoj općini, Jalžabetić se prisjetio da je Starčević svojedobno bio šumar Imovne općine, te da je iz te službe otpušten, ali se nije izjasnio zašto je otpušten nego je pitijski, neodređeno naveo: »Valjda ne za nagradu.« ⁹⁹

⁹² Ivan KOPRIĆ, Otvorena pitanja rješavanja problema povrata imovine ili naknade za imovinu bivših zemljišnih zajednica, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, god. 15 (2015.), br. 2., 545.-552.; M. REĐEP, »Zajednička zemljišta«, 191.-198.

⁹³ M. REĐEP, »Zajednička zemljišta«, 191. M. Ređep piše: »Vlasništvo pašnjaka što su ga dobile 1850. godine mjesne općine su zadržale i dalje (tj, nisu ga prenijele na političke općine) te su iz njih stvorene krajiške zemljišne zajednice.«

⁹⁴ Prema Zvonimiru Ištvanu, Starčević je šumarsku službu napustio početkom 1891. godine. Z. IŠTVAN, 145 godina šumarstva Podravine, 71.

⁹⁵ V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 116.

⁹⁶ Isto, 120.

⁹⁷ S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 8.

⁹⁸ Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 23. 7. 1900., 2.; Naši dopisi, *Hrvatska domovina*, 23. 8. 1900., 2.

⁹⁹ Naši dopisi, *Hrvatska* (Zagreb), 3. 7. 1902., 2. Ni u narednim Jalžabetićevim člancima, koji se bave Starčevićem ne navodi se kada je i kako Starčević došao u posjed dravskih naplavina. Naši dopisi, *Hrvatska*, 12. 9. 1902., 2.; Naši dopisi, *Hrvatska*, 30. 12. 1902., 2.

Čudno je da Jalžabetić u članku koji se bavi preprodajom Starčevićevih dravskih naplavina, kada je već spomenuo njegov navodno nečastan otpust iz šumarske službe, nije spomenuo i razlog njegova otpuštanja. Kako se ne bi pomislilo da je Jalžabetić imao bilo kakve obzire prema Starčeviću, zbog kojih ne bi spomenuo činjenicu da Starčević prodaje zemljište koje je stekao na sumnjiv način, ili da se bojao Starčevićeve tužbe, potrebno je napomenuti da Jalžabetić Starčevića u svojim člancima otvoreno vrijeđa, nazivajući ga »laskavcem i prilizavcem« velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije, Milutina pl. Kukuljevića. Na koncu vrijedi spomenuti, da je nakon Martinove smrti (1908.) i HPSS-ov tisak pisao, da je Martin Starčević kao šumar bio »radi politike suspendiran«. ¹⁰⁰

Dakle, ne postoji ni jedan izvor, koji spominje da je Martin Starčević otpušten iz šumarske službe zbog sumnjivog stjecanja zemljišta, a donekle sumnjivo stjecanje zemljišta (»koje je dao jednostavno na se preneti«), ali ne i kada, spominje samo Stjepan Radić, s time da Radić to stjecanje zemljišta spominje kao prvi od preduvjeta Starčevićevu ulasku u Imovnu općinu. Drugi od preduvjeta, koje spominje Radić, bio je Starčevićev izbor u općinski odbor.

Kako smo naveli, u skupštinu imovnih općina ulazili su zastupnici općinskih odbora, te se nigdje ne spominje da je uvjet ulasku u te skupštine posjedovanje imovine. Međutim, posjedovanje imovine bio je uvjet ulasku u općinski odbor. Naime, prema *Zakonu o uređenju općina i trgovišta koja nemaju uređenoga magistrata* iz 1870. godine (zak. čl. XVI/1870.), »obćinari« su se dijelili na pripadnike (rođeni u toj općini ili primljeni u njezinu svezu, koji u toj općini na vlastitom zemljištu stalno obitavaju), stanovnike (rođeni ili primljeni u svezu općine, koji u općini »stalno stanuju«), posjednike (koji u općini posjeduju nekretninu, ali u njoj ne žive), te nestalne (koji po službi ili zanimanju privremeno žive u općini a da nisu primljeni u općinsku svezu). Od ovih kategorija, općinari pripadnici, stanovnici i posjednici imali su izborno pravo, s time da su općinari stanovnici imali samo aktivno, a općinari pripadnici i posjednici i aktivno i pasivno izborno pravo. Ovo pasivno izborno pravo za općinare posjednike pri izborima za općinske odbore bilo je ograničeno imovinskim cenzusom, te je za općinskog odbornika mogao biti izabran samo onaj općinar posjednik, koji »najmanje 20 katastralnih ralih zemlje kao svoje vlasništvo u dotičnoj općini posjeduje«. ¹⁰¹

U Đurđevcu su 1901. godine održani općinski izbori, na kojima su Jalžabetićevi »opozicionalci« poraženi, te je u općinski odbor između ostalih ušao i Martin Starčević, koga je ovaj odbor ubrzo potom izabrao i u skupštinu Đurđevačke imovne općine. Kako je bio svjestan da u općinski odbor neće biti izabran u izborništvu maloporeza, gdje su prevladavale Jalžabetićeve pristaše, Starčević se na ovim izborima za općinski odbor kandidirao u izborništvu velepora. Budući da sam nije plaćao dovoljan iznos poreza, na temelju kojeg bi mogao biti uvršten u listinu veleporoznika, on se tamo kandidirao na temelju punomoći *Banke za Podravinu*, kojoj je bio predsjednik. Međutim, nakon njegova izbora u općinski odbor, a potom i u skupštinu Imovne općine, Jalžabetićeve pristaše su uspjele osporiti njegov mandat u općinskom odboru na temelju činjenice, da *Banka za Podravinu* nije imala status »obćinara posjednika«, budući da nije posjedovala »najmanje 20 rali zemljišta« u đurđevačkoj općini. Nakon što je istisnut iz đurđevačkog općinskog odbora, Jalžabetićevi pristaše su pokrenule inicijativu da se Starčevića istisne i iz skupštine Imovne općine, koji je mandat, kako smo naveli, ovisio o mandatu u općinskom odboru. No, tom je prilikom Starčević, poglavito uz podršku velikog župana Milutina pl. Kukuljevića, ne samo ostao u skupštini Imovne općine, nego je bio izabran i u njezin gospodarstveni odbor, a kako bi se osigurao za naredno razdoblje, pobrinuo se da svojoj banci dade status »obćinara posjednika«, te joj je za simboličnu cijenu od 10 kruna prodao 26 rali dravskih naplavina (u Kurtaku i u Bakovima), koje je prethodno kupio za veću cijenu. ¹⁰²

Dakle, to su one dravske naplavine o kojima je pisao Radić, s tom razlikom da ih Starčević nije dao »jednostavno na se preneti«, nego ih je jednostavno, za 10 kruna, prenio na *Banku za Podravinu*, kako bi osigurao svoj izbor u općinski odbor, što je bio preduvjet njegovu izboru u skupštinu Imovne općine. Do ovih naplavina Starčević je došao poštenim načinom, kupnjom.

¹⁰⁰ Martin Starčević, *Hrvatske novine*, 24. 9. 1908., 3.

¹⁰¹ I. pl. ŽIGROVIĆ PRETOČKI, *Zakoni i uredbe*, 113., 119.

¹⁰² Dopisi, *Hrvatski narod*, 3. 8. 1904., 2.

Neosporno je da je Starčević svoje poslove obavljao pod zaštitom velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije, Milutina pl. Kukuljevića (vel. župan 1893.-1904.), na isti način na koji je, kako smo vidjeli, nešto kasnije zaštitu novog velikog župana, Teodora Georgijevića (vel. župan 1904.-1910.) uživala Brenner-Lichtenbergova skupina u Đurđevcu, kojoj je blizak bio Jalžabetić. Tako je Martin Starčević u prosincu 1901. godine kao zastupnik u skupštini Đurđevačke imovne općine bio izabran u njezin gospodarstveni odbor, no zemaljska vlada nije potvrdila njegov izbor, pri čemu je uz činjenicu da je bio otpušten iz šumarske službe presudno bilo izvješće vladinog povjerenika za Đurđevačku imovnu općinu, gdje je za Starčevića navedeno da je »poznat radi svojega prevrtljivog i nedosljednog značaja i radi sebičnosti i da nastoji svaki svoj položaj u svoju korist bezobzirno izraditi.« U Starčevićevu obranu javio se veliki župan Kukuljević, koji se založio za njegovo imenovanje pišući banu, da se Starčević tijekom minulih izbora u novigradskom i kloštraskom izbornom kotaru »u interesu narodne stranke i njezinih kandidata djelotvorno isticao, te gdje su njegovim korektnim držanjem, djelotvornim radom i kriepkom njegovom potporom oba ta kotara za našu stranku predobijena.« Starčević ovu pomoć nije pružio iz nesebične ljubavi prema Narodnoj stranci, pa Kukuljević piše, da je Starčeviću za pruženu pomoć na izborima obećao »na njegovu naročitu molbu, da ću ga u gospodarstveni odbor imovne općine gjurjevačke kandidirati.«¹⁰³ Iz Kukuljevićeve molbe banu za naknadno odobrenje Starčevićeva izbora u gospodarstveni odbor Đurđevačke imovne općine vidi se da je Starčević pristajao uz Narodnu stranku iz čistog interesa, te da je u tom trenutku taj interes mislio ostvariti imenovanjem u gospodarstveni odbor Đurđevačke imovne općine, što je bila protuusluga za pomoć pruženu na izborima, koju je osobno zatražio.

Dok je Starčević svoj gospodarski interes u Đurđevcu promicao putem *Banke za Podravinu* i Đurđevačke imovne općine, Jalžabetić i njegove pristaše svoj su gospodarski interes u Đurđevcu i đurđevačkom kotaru promicali putem Hrvatskih seljačkih zadruga i zemljišnih zajednica. Hrvatske seljačke zadruge bili su novčani zavodi namijenjeni kreditiranju siromašnog, seljačkog pučanstva. Počele su se osnivati početkom 20. stoljeća, te je u tu svrhu 1901. godine kapitalom hrvatskog katoličkog crkvenog vrha u Zagrebu osnovana *Hrvatska poljodjelska banka* kao središnja novčarska institucija za financiranje ovih zadruga.¹⁰⁴ U upravi ove banke prevladavala je politička krema Udružene opozicije (matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke).¹⁰⁵ Hrvatsku seljačku zadrugu u Đurđevcu 1901. godine osnovao je Tomo Jalžabetić s grupom pristaša, koji su kasnije činili jezgru HPSS-a u Đurđevcu. Ubrzo potom ove su zadruge po uzoru na đurđevačku osnovane po čitavom đurđevačkom kotaru.¹⁰⁶

Kako je navedeno zemljišne zajednice konačno su pravno uređene 1894. godine, te su od tada isti pravni propisi važili za područja, u kojima se institucija zemljišnih zajednica razvijala u bitno drugačijim povijesnim okolnostima. Prema riječima jednog suvremenika, zakonom iz 1894. godine htjelo se upravljanje zajedničkom imovinom unificirati, »no ne ide svaka čizma na svaku nogu«, pa ono što je bilo dobro za jedan dio Hrvatske u drugom dijelu smatrano je za loše. Zbog toga se narod u mnogim dijelovima banske Hrvatske, kako u njezinom bivšem civilnom tako i u bivšem krajiškom području (npr. Biškupcu, Vojniću, Bariloviću), godinama »ljuto opirao« provedbi ovoga zakona, te je pritom dolazio u sukob s vlašću.¹⁰⁷ Zemljišna zajednica u Đurđevcu osnovana je brzo po donošenju ovoga zakona, te je već 1898. godine za njezinog predsjednika izabran Tomo Jalžabetić.¹⁰⁸ Međutim, tom prilikom ovaj zakon nije bio potpuno proveden, jer je tek u ožujku 1903. godine na Zemljišnu zajednicu u Đurđevcu¹⁰⁹ prenijeta imovina, koja se do tada nalazila u vlasništvu mjesne općine Đurđevac. U

¹⁰³ HDA, PrZV, kutija 619., dok. 667/1902.

¹⁰⁴ Više o *Hrvatskoj poljodjelskoj banci* vidi u: Mira KOLAR, *Hrvatska poljodjelska banka i hrvatsko selo (1901.-1946.)*, *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 195.-209.

¹⁰⁵ S. MATKOVIĆ, *Čista stranka prava*, 117.

¹⁰⁶ V. MIHOLEK, *Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke*, 111.-112.

¹⁰⁷ *Stenografski zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., Zagreb, 1907., 467.

¹⁰⁸ V. MIHOLEK, *Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke*, 117.

¹⁰⁹ Uz Zemljišnu zajednicu mjesne općine Đurđevac, u tadašnjoj upravnoj a današnjoj katastarskoj općini Đurđevac.

odboru Zemljišne zajednice, koji je pripremio prijenos ovog vlasništva, nalazili su se Jalžabetić i njegove pristaše,¹¹⁰ te se Jalžabetić i nakon toga spominje kao njezin predsjednik.¹¹¹

Ubrzo po prijenosu vlasništva s mjesne općine na Zemljišnu zajednicu u Đurđevcu, čime je ova Zemljišna zajednica osnovana potpuno u skladu sa zakonom iz 1894. godine, ne samo u Đurđevcu nego u velikom dijelu đurđevačkog kotara (Kalinovcu, Ferdinandovcu, Kloštru, Molvama, Virju, Šemovcima, Miholjancu, Sv. Ani, Pitomači), gdje se u isto vrijeme proveo isti prijenos vlasništva,¹¹² pojavio se otpor dijela naroda prema takvom uređenju zemljišnih zajednica, kojega su u pojedinim mjestima pratili i neredi.¹¹³ Prema Jalžabetićevim riječima, neredi u Đurđevcu nisu bili spontani nego su izbili kada su on i njegove pristaše iz uprave đurđevačke Zemljišne zajednice »izključili sve trgovce i doseljenike, pa i Martina Starčevića,« zbog čega su Starčević i »njegova klika« počeli buniti narod protiv zemljišnih zajednica.¹¹⁴ Budući da su ovi neredi izbili neposredno nakon potpune provedbe zakona iz 1894. godine, da su neredi zbog istog razloga izbijali i ranije, u raznim dijelovima banske Hrvatske, te da su oni ovaj put izbili u velikom dijelu đurđevačkog kotara, na širem području od mogućeg prostora Starčevićevog utjecaja, vjerojatnije je da su oni bili spontani, a da im se Starčević priključio osjetivši da će tako oslabiti svoje protivnike, interesno vezane uz ove zajednice.

Tijekom ovih događaja Martin Starčević se čvršće povezao s »frankovcima«, nakon čega je uslijedio prodor »frankovačke« stranke u Đurđevac i đurđevački kotar. Otprilike u ovo vrijeme mijenja se upravljačka struktura *Banke za Podravinu*, iz čijeg je ravnateljstva nestalo istaknutih pristaša matične Stranke prava, a u nj je ušao istaknuti »frankovac«, Martinov brat Mile Starčević.¹¹⁵ Ubrzo potom zabilježeno je da potpredsjednik ove banke, bivši »domovinaš« Ignac Gjumbir, u svojoj »sitničarskoj trgovini« narodu protura »frankovački« pučki list, *Hrvatsku zastavu*, odvrćući ga od čitanja »domovinaškog« *Hrvatskog naroda*.¹¹⁶ Nešto kasnije, kako smo naveli, Martin Starčević je svoju borbu protiv Brenner-Lichtenbergove skupine u Đurđevcu poveo sa stranicom »frankovačkog« tiska. U to vrijeme s položaja velikog župana Bjelovarsko-križevačke županije otišao je Milutin pl. Kukuljević, čime je Martin Starčević ostao bez zaštitnika. Odskrinuvši vrata đurđevačkog kotara »frankovcima«, Starčević se pobrinuo za nove političke zaštitnike svojih poslovnih interesa, no pritom nije kidao veze ni s mađaronskim čimbenicima u đurđevačkom kotaru.

Po svom prodoru u Đurđevac i njegovu okolicu »frankovci« su se priključili borbi protiv uređenja zemljišnih zajednica, te su osobito jako uporište stekli u Virju, gdje je otpor naroda protiv zemljišnih zajednica bio najžilaviji. U tom kontekstu »frankovački« saborski zastupnici su u veljači 1907. godine primili deputaciju nezadovoljnih Virovaca i iznijeli razloge njihova nezadovoljstva u hrvatskom Saboru,¹¹⁷ a potom su u ožujku iste godine u Saboru podnijeli interpelaciju o »ogorčenju koje vlada u Podra-

đevac nalazile su se još i Zemljišna zajednica mjesne općine Čepelovac, Zemljišna zajednica mjesne općine Kalinovac i Zemljišna zajednica mjesne općine Mićetinac. Alen GOLUB, Zemljišne zajednice na području Đurđevca, *Podravski zbornik*, br. 42., Koprivnica, 2016., 79

¹¹⁰ A. GOLUB, Zemljišne zajednice, 79.-80. Uz Jalžabetića tu su bili Ivan Ređep i Štefo Štefanov, koje nalazimo kao članove uprave Hrvatske seljačke zadruge u Đurđevcu, te Mijo Svetec, Jozo Sokač i Antun Delač, koji se u drugom kontekstu spominju kao Jalžabetićeve pristaše. O tomu vidi: V. MIHOLEK, Tomo Jalžabetić do osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke, 113., 118., 121.

¹¹¹ Još jedna o nemirima u Gjurgjevcu, *Hrvatski narod*, 25. 8. 1904., 2.

¹¹² Mira Kolar navodi, da su neredi u Virju počeli kada je Peroslav Ljubić kao predsjednik Zemljišne zajednice u Virju počeo provoditi Zakon o zemljišnim zajednicama iz 1894., te je prebacio vlasništvo zemlje s mjesne općine na Zemljišnu zajednicu u Virju. Mira KOLAR, Ban Pavle Rauch i Podravina, *Podravski zbornik*, br. 24-25., Koprivnica 1998.-1999, 120.

¹¹³ Zemljišne zajednice i narod, *Podravec*, 13. 2. 1904., 3.; Nemiri u našem kotaru, *Podravec*, 19. 2. 1904., 2-3.; Nemiri u gjurgjevačkom kotaru, *Podravec*, 27. 2. 1904., 3.; Krvoproliće u Pitomači, *Podravec*, 5. 3. 1904., 3.; Zemljišne zajednice, *Podravec*, 9. 4. 1904., 2.

¹¹⁴ Dopisi, *Hrvatski narod*, 3. 8. 1904., 2.

¹¹⁵ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 324.

¹¹⁶ Još jedna o nemirima u Gjurgjevcu, *Hrvatski narod*, 25. 8. 1904., 2.

¹¹⁷ *Stenografički zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio I., Zagreb, 1907., 919.-925.

vini, naročito u općini Virje glede uredjenja zemljišnih zajednica«, te su inicirali osnutak saborskog istražnog povjerenstva, kojem je bila svrha istražiti »zašto se narod u općini Virje, Gjurjevcu, Kloštru, Pitomači tako opire tom zakonu o zemljišnim zajednicama.«¹¹⁸ Kroz to vrijeme borili su se i za ukidanje komesarijata u Virju, uvedenog početkom 1907. godine sa svrhom nasilne provedbe zakona iz 1894. godine.¹¹⁹

»Frankovci« pritom nisu nastupali kao načelni protivnici zemljišnih zajednica, dopuštajući da je nakana zakona iz 1894. godine bila dobra, no upozoravali su na neke njegove nedostatke, osobito u provedbi gdje se primjerice moralo voditi računa o konzervativizmu hrvatskog seljaka, koji »čuva običaje i svakoj se novotariji protivi, a osobito što se tiče njegova posjeda, zemljišta i imetka.«¹²⁰ S druge strane »domovinaški«, a potom HPSS-ov *Podravec* (*Hrvatske novine*) u početku ovih sukoba bezrezervno je podupirao zemljišne zajednice kao institucije korisne po narod,¹²¹ te je još početkom 1907. godine urednik ovih novina, Peroslav Ljubić, inače predsjednik Zemljišne zajednice u Virju,¹²² predvodio deputaciju onih Virovac, koji su zbog otpora uređenju Zemljišne zajednice tražili da se u Virju postavi vladin povjerenik (komesar), »koji će moćju zakona uvesti red, pa makar se upotrijebi sila.«¹²³ No već iduće godine Ljubić je pisao, da za zemljišne zajednice »nitko nije zanesen, samo pametniji ljudi ne će, da se ta borba vodi nezakonito i nerazborito.«¹²⁴ U istom je tonu o zemljišnim zajednicama 1912. godine pisao Stjepan Radić u tekstu o Tomi Jalžabetiću, u kojem nije spomenuo da je Jalžabetić svojedobno bio predsjednik Zemljišne zajednice u Đurđevcu: »Većina Gjurjevčana stade s punim pravom prigovarati novom zakonu o zemljišnim zajednicama, ali su se ti prigovori doskora pretvorili u silovit odpor, u malu bunu, kojoj se Jalžabetić naravski protivio.«¹²⁵

OSNUTAK »FRANKOVAČKIH« ORGANIZACIJA U ĐURĐEVCU I NJEGOVOJ OKOLICI

Na saborskim izborima održanima u svibnju 1906. godine, Starčevićeva hrvatska stranka prava (dalje SHSP) se u novigradskom izbornom kotaru kandidirala po drugi, a u kloštraskom izbornom kotaru po prvi put. Tom prilikom »frankovci« su u novigradskom izbornom kotaru, koji je uz upravne općine Novigrad, Peteranec, Gola, Hlebine i Drnje (bez poreznih općina Botovo i Torčec), koje su pripadale koprivničkom upravnom kotaru, obuhvaćao i upravne općine Virje i Molve đurđevačkog upravnog kotara, kandidirali seljaka iz Nove Gradiške, Josu Ivanovića.¹²⁶ Kandidaturom politički anonimnog seljaka »frankovci« su u ovom izbornom kotaru, koji je već u ovo vrijeme važio za uporište HPSS-a i gdje se na ovim izborima kandidirao njezin čelnik, »pogospodjeni seljak« Stjepan Radić, htjeli pokazati kako oni dosljednije nego HPSS provode seljačku politiku.¹²⁷ No, kako Ivanović tijekom predizborne agitacije nije imao nikakvog uspjeha, SHSP je kao i 1897. godine povukla njegovu kandidaturu. Kandidat Narodne stranke bio je Gejza pl. Josipović, za koga je agitirao Martin Starčević. Kandidat Hrvatsko-srpske koalicije bio je novigradski župnik Ivan Kristić, koji je navodno bio blizak grupi oko *Hrvat-*

¹¹⁸ *Stenografski zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 467.-470., 754.-757.

¹¹⁹ Dakle u istinu: Ivica Frank, *Hrvatske novine*, 9. 1. 1908., 1.-2.

¹²⁰ *Stenografski zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 467.

¹²¹ Vidi primjerice: Zemljišne zajednice, *Podravec*, 9. 4. 1904., 2.; Skupština zemljišne zajednice mjesne općine u Virju, *Podravec*, 26. 11. 1904., 2.

¹²² M. KOLAR, Ban Pavle Rauch, 120.

¹²³ *Stenografski zapisnici i prilozi sabora kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodišta 1906.-1911.*, svezak II., dio II., 470.

¹²⁴ Dakle u istinu: Ivica Frank, *Hrvatske novine*, 9. 1. 1908., 1.-2.

¹²⁵ S. RADIĆ, *Devet seljačkih zastupnika*, 10.

¹²⁶ Kandidati Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatsko pravo*, 1. 5. 1906., 1.

¹²⁷ Kotar Novigrad, *Hrvatska zastava*, 25. 4. 1906., 7.

stava, te je za njega agitirao i novigradski kapelan Ivica Mitrečić,¹²⁸ inače »gorljivi« frankovac.¹²⁹ Pobijedio je Josipović, osvojivši 185 glasova, prema 66 koja je osvojio Radić i 44, koja je osvojio Kristić.¹³⁰ Od svojih glasova Radić je samo u Virju osvojio njih 48.¹³¹

U kloštrankom izbornom kotaru, koji je obuhvaćao upravne općine đurđevačkog upravnog kotara: Ferdinandovac, Đurđevac, Kloštar, Pitomača i Sesvete Podravske. frankovci su kandidirali župnika u Bisagu, Ivana Fućeka, HPSS je kandidirala Tomu Jalžabetića, a Narodna stranka istaknutog đurđevačkog mađarona, pravnika i poduzetnika Andriju Peršića. Među istaknutim Peršićevim izbornicima, koji su formalno istaknuli njegovu kandidaturu pred izbornim povjerenstvom, nalazio se i Martin Starčević. Među istaknutim Fućekovim izbornicima nalazio se navedeni župnik u Ferdinandovcu, Deziderije Radovanić. Pobijedio je Peršić, koji je osvojio 153 glasa prema 79 Fućekovih i 68 Jalžabetićevih.¹³² Prema pisanju tiska HPSS-a, Jalžabetić i Fućek podijelili su glasove neovisnih izbornika kloštranskog izbornog kotara, s time da su Fućekovi izbornici navodno bili »stariji ljudi pomiešani sa popovima i dobrim dielom gospode«, dok su Jalžabetićevi bili »sve sami seljaci, mlađji i bistriji ljudi«, a od »gospode« samo pristaša HPSS-a, posjednik Ivan Nöthig,¹³³ koji je svojevremeno bio član nadzornog odbora Brenner-Lichtenbergove *Zadruga za uzajamnu pripomoć u Đurđevcu*.¹³⁴ Uz župnika Radovanića, od »popova« kloštranskog izbornog kotara za župnika Fućeka su glasovali đurđevački kapelan Ferdinand Kubović,¹³⁵ te župnik u Sesvetama Podravskim, Antun Gerber.¹³⁶

Nakon ovih izbora »frankovci« su u ovom dijelu Podravine počeli osnivati svoje stranačke organizacije. Prva od njih bila je organizacija u Peterancu (koprivnički upravni i novigradski izborni kotar), koja je osnovana u listopadu 1906. godine uz pomoć koprivničkih »frankovaca«.¹³⁷ Na njezinom čelu našao se seljak Šimun Betlehem, tajnik je bio Ante Pavlović a blagajnik Tomo Barčanec.¹³⁸ Iste osobe istupale su kao frankovci još od 1904. godine,¹³⁹ te je protivnički tisak u narednom razdoblju peteranečke pristaše SHSP-a spominjao kao »uvjerene«, odnosno načelne »frankovce«, razlikujući ih od »frankovaca« u drugim dijelovima novigradskog izbornog kotara, koji su to postali kasnije, navodno iz prizemnih interesa.¹⁴⁰ Već u veljači 1907. godine na izborima izbornika¹⁴¹ u Peterancu, od mogućih osam

¹²⁸ Izorno gibanje, *Hrvatske novine*, 3. 5. 1906., 2.

¹²⁹ Novigrad Podravski, *Hrvatska zastava*, 8. 3. 1906., 3.

¹³⁰ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 62.

¹³¹ Domaći viestnik, *Hrvatske novine*, 10. 5. 1906., 3.

¹³² HDA, PrZV, kutija 774., dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1906.-1910.

¹³³ Zašto nije opozicija pobiedila u Novigradu i Kloštru, *Hrvatske novine*, 10. 5. 1906., 2.-3.

¹³⁴ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1903.*, 351.

¹³⁵ Saborski izbori, *Hrvatsko pravo*, 11. 5. 1906., 1.

¹³⁶ Gjurgjevac, 26. svibnja, *Hrvatske novine*, 31. 5. 1906., 4.

¹³⁷ Riječ je o koprivničkom kapelanu Ivici Mitrečiću, koji je u međuvremenu premješten iz Novigrada u Koprivnicu, te o Stjepanu Zlataru. Obojica su bili članci frankovačke organizacije u Koprivnici, Stjepan Zlatar njezin predsjednik, a kapelan Mitrečić njezin tajnik. Organizacija Starčevićeve stranke prava u Koprivnici, *Hrvatska zastava*, 25. 10. 1906., 6.

¹³⁸ Organizacija Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatska zastava*, 5. 10. 1906., 6.-7.; Sud hrvatskog naroda, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 9.-12.

¹³⁹ Peteranec (Podravina), 13. prosinca, *Hrvatska zastava*, 22. 12. 1904., 5.

¹⁴⁰ Koliko je Frank dobio glasova, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3.

¹⁴¹ Prema tada važećem izbornom sustavu, glasačko tijelo u banskoj Hrvatskoj dijelilo se na »izbornike«, koji su na temelju imovinskog i obrazovnog cenzusa imali neposredno biračko pravo, te na »birače«, koji su na temelju imovinskog cenzusa u seoskim općinama imali posredno biračko pravo. Ovo posredno biračko pravo ostvarivalo se tako, što je 50 »birača« između sebe biralo jednog delegata, »izbornika«, koji je u njihovo ime ostvarivao neposredno biračko pravo. Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881- 1892*, Zagreb, 2003., 163.

izbornika izabrano je sedam »frankovačkih«,¹⁴² da bi mjesec dana potom »frankovački« kandidati osvojili većinu i na izborima za općinski odbor u Peterancu.¹⁴³

Među »frankovačkim« općinskim odbornicima u Peterancu nalazili su se čelnici dvaju peteranečkih novčanih zavoda. Peteranečki župnik Ivan Horvatić i Ignac Kolarek bili su predsjednik, odnosno knjigovođa i blagajnik *Hrvatske seljačke zadruga* u Peterancu, a Bolto Blažek bio je predsjednik *Vjeresijske udruga* u Peterancu.¹⁴⁴ Kako smo naveli, *Hrvatske seljačke zadruga* bile su podružnice *Hrvatske poljodjelske banke*, novčanog zavoda osnovanog 1901. godine kapitalom hrvatskog katoličkog crkvenog vrha, koji se nalazio pod ključnim utjecajem Udružene opozicije (matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, kasnije HSP-a). Ove su se štedno-kreditne zadruga na hrvatskom financijskom tržištu pojavile kao konkurencija ranije pokrenutih *Vjeresijskih udruga*, štedno-kreditnih zadruga koje su bile podružnice *Ugarske središnje vjeresijske udruga u Budimpešti*, te koje su u banskoj Hrvatskoj osnivane pod zaštitom hrvatskog nagodbenog režima. Sve do 1903. godine »frankovci« su nasuprot *Hrvatskih seljačkih zadruga* podupirali osnutak *Vjeresijskih udruga*, u čemu se svakako ogledala i činjenica, da su svog glavnog političkog suparnika vidjeli u strankama Udružene opozicije. Od 1903. godine, vjerojatno uslijed priliva većeg broja katoličkih svećenika u ČSP (SHSP), »frankovci« su počeli napuštati potporu *Vjeresijskim udrugama* i počeli podupirati osnutak *Hrvatskih seljačkih zadruga*.¹⁴⁵ Sudjelovanje »frankovaca«, odnosno njihovih simpatizera u upravi oba, suprotstavljena novčana zavoda svjedoči, da su »frankovci« u Peterancu imali široku biračku bazu.

Sljedeća »frankovačka« organizacija osnovana je u svibnju 1907. godine u Goli, sjedištu još jedne upravne općine koprivničkog upravnog i novigradskog izbornog kotara. Predsjednik ove organizacije bio je Josip Horvat, blagajnik Andro Kičinbaći, a tajnik golski kapelan Dragutin (Karlo) Gruičić, na čiju je inicijativu ova organizacija i osnovana.¹⁴⁶ Uz nedavni dolazak kapelana Gruičića u Golu vezivao se i porast »frankovačkih« pristaša u ovoj, do tada pretežno mađaronskoj općini, kao i činjenica da su na posljednjim izborima izbornika u toj općini »izabrani većinom Starčevićanci, osim jednoga.«¹⁴⁷ Nekoliko tjedana potom posebna »frankovačka« organizacija osnovana je i u Gotalovu, selu unutar upravne općine Gola, gdje je za predsjednika ove organizacije izabran Tomo Petrović, za blagajnika Josip Večenaj a za tajnika Ivan Premec.¹⁴⁸

U lipnju 1907. godine »frankovačka« organizacija osnovana je u Novigradu Podravskom, upravnoj općini koprivničkog upravnog kotara i sjedištu novigradskog izbornog kotara. Ova je organizacija osnovana uz pomoć peteranečkih »frankovaca«, te je zamišljena kao središnja »frankovačka« organizacija novigradskog izbornog kotara, odnosno kao »jedan od najjačih starčevićanskih pokrajinskih klubova.« Za takvo nešto imala je potencijala, jer je za njezinog predsjednika izabran ravnatelj Štedionice d. d. u Novomgradu podravskom,¹⁴⁹ »oduševljeni mladi Starčevićanac«, Juraj Ettinger.¹⁵⁰ Međutim, kako će se

¹⁴² Izabrani su frankovci: Tomo Lončar, Martin Lovković, Franjo Jakupić, Jakob Barčanec, Tomo Barčanec, Tomo Požgaj i Josip Češnjak. Peteranec, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 7. Dakle, za njih je glasovalo ukupno 350 »birača«.

¹⁴³ Tom prilikom u peteranečki općinski odbor izabrano je 11 frankovačkih kandidata, od čega 4 u izborništvu veloporeza (peteranečki župnik Ivan Horvatić, Josip Pavša, Martin Požgaj i Filip Eisenšteter), te 7 u izborništvu maloporeza (Šimun Betlehem, Stjepan Benotić, Bolto Blažek, Bolto Godek, Gjuro Pavša, Josip Hotić, Ignac Kolarek i Martin Žganec). Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 21. 3. 1907., 6.

¹⁴⁴ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 290.

¹⁴⁵ M. GABELICA, Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj, 40., 51.-52.

¹⁴⁶ Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 16. 5. 1907., 3.

¹⁴⁷ Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 9. 5. 1907., 4.

¹⁴⁸ Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 6. 6. 1907., 3.

¹⁴⁹ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 269.-270.

¹⁵⁰ Starčevićanska skupština u Novigradu Podravskom, *Hrvatska zastava*, 13. 6. 1907., 4.-5. O kasnijoj razgranatoj gospodarskoj aktivnosti obitelji Ettinger, vidi: Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Podravske ciglane do 1945. godine s posebnim osvrtom na novigradsku ciglanu, *Podravski zbornik*, br. 35., Koprivnica, 2009., 261.-271.

pokazati, novigradska »frankovačka« organizacija nije uspjela ispuniti takva očekivanja, a »oduševljeni« Juraj Ettinger je u srpnju 1909. godine javno raskrstio sa SHSP-om.¹⁵¹

U srpnju 1907. godine »frankovačka« organizacija osnovana je u Sigetecu (upravna općina Drnje),¹⁵² još jednom mjestu koprivničkog upravnog i novigradskog izbornog kotara. Tek potom osnovana je prva »frankovačka« organizacija u đurđevačkom upravnom i kloštraskom izbornom kotaru. Riječ je o organizaciji u Đurđevcu, koja se u tisku prvi puta spominje u kolovozu 1907. godine.¹⁵³ U njezinom odboru nije bilo Martina Starčevića, koji se, kako smo vidjeli, još tijekom saborskih izbora održanih u svibnju 1906. godine nalazio među agitatorima mađaronskih kandidata u novigradskom i kloštraskom izbornom kotaru. No, tamo se nalazilo niz osoba usko povezanih sa Starčevićevom *Bankom za Podravinu*. Predsjednik ove organizacije bio je đurđevački odvjetnik Gjuro Balaško,¹⁵⁴ koji se od 1908. godine nalazio u nadzornom odboru Starčevićeve banke.¹⁵⁵ Potpredsjednik organizacije bio je navedeni trgovac Ignac Gjumbir, koji je ujedno bio podravnatelj Starčevićeve banke, a odbornici ove organizacije između ostalih su bili i bankovni činovnici, Josip Kendjelić i Josip Mihaljev.¹⁵⁶ Blagajnik »frankovačke« organizacije u Đurđevcu bio je navedeni đurđevački kapelan, Ferdinand Kubović.¹⁵⁷

Sljedeća frankovačka organizacija osnovana je u Virju, sjedištu upravne općine u đurđevačkom upravnom, no novigradskom izbornom kotaru. Kako smo spomenuli, Stjepan Radić je još na saborskim izborima održanima u svibnju 1906. godine veliku većinu glasova u tom izbornom kotaru osvojio u Virju, gdje je, spomenuli smo, još od 1904. godine trajao žilav otpor dijela Virovaca protiv uređenja zemljišne zajednice. Spomenuli smo i da su Radićeve pristaše u Virju, na čelu s Peroslavom Ljubićem, u to vrijeme bezrezervno podupirale uređenje virovske zemljišne zajednice do te mjere, da su početkom 1907. godine zatražile uvođenje komesarijata u Virju, koji bi silom proveo to uređenje. Prva pukotina u Radićevoj virovskej utvrdi nastala je u kolovozu 1906. godine prilikom izbora za virovski općinski odbor, kada su većinu osvojili protivnici uređenja zemljišne zajednice. Ovu skupinu predvodili su seljaci Martin Lauš i Petar Sabolić,¹⁵⁸ koji se kao »frankovci« prvi puta spominju tek u veljači 1907. godine (dakle u vrijeme kada su frankovački zastupnici u hrvatskom Saboru primili deputaciju nezadovoljnih Virovaca i u Saboru iznijeli razloge njihovu nezadovoljstvu), kada su na izborima izbornika u Virju izabrani kao dvojica od 24-orice »frankovačkih« izbornika. Tom prilikom za izbornike su izabrana samo dvojica pristaša HPSS-a.¹⁵⁹

Na ovim je izborima Radićeva virovska utvrda srušena, pa će do konca ovdje istraživanog razdoblja u Virju dominirati »frankovci«. Tamo je »frankovačka« organizacija osnovana u rujnu 1907. godine, te je u početku brojala 116 članova, od čega 40 odbornika. Za njezinog predsjednika izabran je Martin Lauš, za potpredsjednika Petar Matonićkin, a za tajnika Petar Gaščić.¹⁶⁰ »Frankovačka« dominacija u Virju potvrđena je na novim općinskim izborima, održanima u veljači 1908. godine, kada je u virovski

¹⁵¹ Jedan kojemu je dosta frankovačke magjaronštine, *Starčevićanac*, 16. 7. 1909., 2.

¹⁵² Pučke skupštine u novigradskom kotaru, *Hrvatska zastava*, 11. 7. 1907., 3.-4.

¹⁵³ Skupština u Gjurgjevcu, *Hrvatska zastava*, 8. 8. 1907., 5.

¹⁵⁴ Gjuro Balaško, rođen 1870. u Brckovljanima, bio je kao svršeni pravnik sudionikom spaljivanja mađarske zastave na Jelačićevom trgu, 16. 10. 1895., zbog čega je kao trećeoptuženi osuđen na pet mjeseci zatvora. O tomu vidi: *Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj razpravi proti hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11-16. studenoga 1895.*, Zagreb, 1895., 5., 284. Premda to ni u istrazi ni na suđenju nije otkriveno, prema riječima Ivana Peršića upravo je Balaško nabavio zastavu, koja je spaljena. Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, Zagreb, 2002., 81.

¹⁵⁵ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1908.*, 146.

¹⁵⁶ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije za god. 1907.*, 259.

¹⁵⁷ Spisak svih članova frankovačke organizacije u Đurđevcu vidi u: Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda* (Zagreb), 5. 5. 1908.; Gjurgjevac, *Starčevićanac* (Zagreb), 20. 5. 1908., 4.

¹⁵⁸ I mi u Virju dobismo novu vladu, *Hrvatske novine*, 9. 8. 1906., 2.

¹⁵⁹ Izbor izbornika u Virju, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 11. Dakle, ovu 24-oricu frankovačkih »izbornika« izabralo je 1200 virovskih »birača«.

¹⁶⁰ Starčevićanska organizacija u Virju, *Hrvatska zastava*, 12. 9. 1907., 6.

općinski odbor izabrano 12 »frankovaca«.¹⁶¹ Dva mjeseca potom »frankovačka« većina u općinskom odboru za načelnika virovske općine izabrala je Andriju Ljubića.¹⁶²

Slijedio je osnutak »frankovačke« organizacije u Pitomači, sjedištu upravne općine u sastavu đurđevačkog upravnog i kloštranskog izbornog kotara. Pitomača je bila još jedna od općina, u kojoj su na izborima izbornika, održanima u veljači 1907. godine mahom izabrani »frankovci«.¹⁶³ Njihova organizacija u Pitomači osnovana je u listopadu 1907. godine, te je bila najveća i najkompleksnija takva organizacija u ovom dijelu Podravine. Bila je registrirana kao *Starčevićansko bratstvo u Pitomači*, te je po osnutku imala 430 članova. Uz upravni odbor imala je odbor za pregled računa, 12 odjela te posebno imenovane pratioce zastavnika i nositelje poruka. Predsjednik je bio Grgur Tometić, potpredsjednici su bili Stjepan Lovrin i Andro Ivanec, a tajnik je bio pitomački kapelan, Dragutin (Karlo) Blažeković.¹⁶⁴

Na koncu je osnovana i »frankovačka« organizacija u Kloštru, sjedištu upravne općine đurđevačkog upravnog kotara i sjedištu kloštranskog izbornog kotara, gdje su, kao i u Peterancu, Virju i Pitomači na izborima izbornika, održanima u veljači 1907. godine trijumfirali »frankovci«. Na tim izborima, na kojima su izabrana 12-orica »frankovačkih« izbornika, posebno su se istaknuli seljaci iz Budančevice, koji su pod vodstvom Tome Maturanca organizirano i u velikom broju pristupili izborima, te seljaci iz Dinjevca i Prugovca, dok se seljaci iz Kozarevca i Suhe Katalene nisu odazvali pozivu »frankovaca« da izađu na izbore.¹⁶⁵ »Frankovačka« organizacija u Kloštru osnovana je u prosincu 1907. godine, te joj se na čelu našao građevinski obrtnik Mirko Barac. Za potpredsjednika je izabran Tomo Maturanac a za blagajnika Đuro Kralj. Odbornici ove organizacije izabrani su po selima kloštranske upravne općine: Kloštru, Budančevici, Prugovcu, Dinjevcu, Kozarevcu i Kataleni.¹⁶⁶ U narednom razdoblju selo Prugovac se osamostalilo i osnovalo vlastitu »frankovačku« organizaciju na čelu s Franjom Ščerbakom i Josipom Furdićem.¹⁶⁷

Uz ove »frankovačke« organizacije u kloštranskom izbornom kotaru, u izvorima se spominje i postojanje organizacije u Ferdinandovcu,¹⁶⁸ no o njoj nema detaljnijih podataka, tako od svih upravnih općina kloštranskog izbornog kotara »frankovačka« organizacija nedvojbeno nije osnovana samo na području Sesveta Podravske, gdje »frankovci« očito nisu imali dovoljan broj pristaša. Što se tiče novigradskog izbornog kotara, »frankovačka« organizacija nije osnovana na području općine Hlebine, mada je inicijativa za to postojala,¹⁶⁹ dok je u Molvama, prema »frankovačkim« izvorima takva organizacija u inat tamošnjim Radićevcima osnovana,¹⁷⁰ no o njoj nemamo nikakvih podataka.

Kako se iz navedenog vidi, »frankovačke« organizacije u podjednakom su omjeru osnivane na području novigradskog izbornog kotara, koji je većim dijelom pripadao koprivničkom upravnom kotaru, kao i na području kloštranskog izbornog kotara, koji je sav pripadao đurđevačkom upravnom kotaru, što bi upućivalo na to, da su »frankovci« u ovim izbornim kotarima imali i podjednak broj pristaša. Međutim, daljnji tijek događaja će pokazati, da su veći broj pristaša stekli u kloštranskom nego u novigradskom izbornom kotaru. U potonjem je veći broj pristaša zadržala HPSS, što ne treba čuditi, jer

¹⁶¹ Prvi čin naše nove vlade, *Hrvatske novine*, 27. 2. 1908., 2. To su bili: Dragutin Hrženjak, Mijo Vrabčević, Mato Hrženjak, Ivan Hegeđušić, Damjan Hrženjak, Anton Kolenc, Petar Sabolić, Martin Lauš, Bolto Krčmar, Petar Matonićkin, Petar Pav i Franjo Krčmar.

¹⁶² Izbor načelnika i zapriješnuće obč. Vieća u Virju, *Hrvatske novine*, 16. 4. 1908., 2. Andrija Ljubić bio je rođak Peroslava Ljubića. M. KOLAR, Ban Pavle Rauch, 124.

¹⁶³ Izabrana su 12-orica frankovaca, trojica Radićevca, dok trojica izbornika nisu izabrani. Starčevićanske pobjede, *Hrvatska zastava*, 7. 2. 1907., 2.-3. Dakle, 12 frankovačkih »izbornika« izabralo je 600 »birača«.

¹⁶⁴ Pisma Hrvatskoj zastavi, *Hrvatska zastava*, 21. 11. 1907., 3.

¹⁶⁵ Kloštar, *Hrvatska zastava*, 21. 2. 1907., 8.

¹⁶⁶ Organizacija Starčevićeve stranke u Kloštru Podravskom, *Hrvatska zastava*, 12. 12. 1907., 6.

¹⁶⁷ Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 2. 5. 1908., 4.

¹⁶⁸ Svi klubovi za njih!, *Hrvatska sloboda*, 12. 5. 1908., 3.

¹⁶⁹ Hlebine, *Hrvatska zastava*, 18. 7. 1907., 6.

¹⁷⁰ Izborni sastanak u Molvama i divljačstvo Radićevaca, *Hrvatska zastava*, 13. 2. 1908., 13.; V. ŠADEK, *Molvarska Podravina*, 50.

su se i njezine prve »organizacijske jezgre«, odakle je ova stranka 1904. godine počela širiti svoj nauk i organizacije po Podravini, nalazile na području ovog izbornog kotara (Drnje, Novigrad, Molve, Virje).¹⁷¹ Najočitiiji izuzetak od navedenog stanja u novigradskom izbornom kotaru predstavljala je upravna općina Virje, koja je do konca ovdje istraživanog razdoblja predstavljala čvrsto »frankovačko« uporište. No, Virje je bilo općina i u sastavu đurđevačkog upravnog kotara, po kojem se od 1904. godine raširio pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, pa je ono dijelilo političku sudbinu ovog kotara, koji je u svom protivljenju zemljišnim zajednicama političku zaštitu našao u »frankovcima«. Zato bi, zapravo, veći izuzetak predstavljale Molve, koje su se kao i Virje nalazile u novigradskom izbornom i đurđevačkom upravnom kotaru, ali koje su do konca ovdje istraživanog razdoblja predstavljale čvrsto uporište HPSS-a.¹⁷²

Ako bismo tražili uzroke nepristajanja Molvi uz »frankovce«, trebali bismo poći od toga, da na području ove općine nije zabilježen snažniji pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica,¹⁷³ te prvenstveno istražiti uzrok tomu. Snažniji pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica u đurđevačkom je kotaru zabilježen u upravnim općinama Virje, Đurđevac, Kloštar i Pitomača.¹⁷⁴ To su sve općine, koje su se nalazile u južnom dijelu đurđevačkog kotara, te su se nizale jedna iza druge u pravcu od sjeverozapada (gdje je đurđevački kotar graničio s koprivničkim) do jugoistoka (gdje je đurđevački kotar graničio s Virovitičkom županijom). U istim općinama stvorene su snažne »frankovačke« organizacije. U sjevernom dijelu đurđevačkog kotara, gdje nije zabilježen snažniji pokret protiv zemljišnih zajednica, od sjeverozapada prema jugoistoku nizale su se općine Molve (gdje je bilo snažno uporište HPSS-a), Ferdinandovac (gdje je postojala frankovačka organizacija, ali o njoj nemamo nikakvih podataka pa možemo pretpostaviti da je bila slaba), te Sesvete Podravske (gdje frankovačka organizacija nije ni osnovana). Ovim sjevernim dijelom đurđevačkog kotara dominiralo je pješčano tlo (Đurđevački pijesci),¹⁷⁵ te je moguće da je ovakvo, neplodno tlo bilo razlogom, zašto se u općinama koje su ležale na takvom tlu nije razvio snažniji pokret protiv zemljišnih zajednica, a posljedično i zašto se tamo nisu stvorile (snažne) »frankovačke« organizacije.

SABORSKI IZBORI U NOVIGRADSKOM I KLOŠTRANSKOM IZBORNOM KOTARU

Saborski izbori održani u veljači 1908. godine bili su prvi ispit snage »frankovačkih« organizacija u Đurđevcu i njegovoj okolici. U novigradskom izbornom kotaru SHSP je kandidirala sina svoga članka Josipa Franka, Ivicu; HPSS je kandidirala svoga članka, Stjepana Radića, a Hrvatsko-srpska koalicija svoga istaknutog pristašu, koprivničkog župnika Stjepana Zagorca. U prvom krugu izbora Ivica Frank je osvojio najveći broj glasova, 113, Radić je osvojio 96, a Zagorac 66. Kako nitko nije osvojio natpolovičan broj glasova, između Franka i Radića raspisani su uži izbori, za koje je Zagorac pozvao svoje pristaše da glasuju za Radića.¹⁷⁶ Od ukupnog broja glasova osvojenih u prvom krugu, Frank je najveći broj glasova, 51, osvojio u Virju. U golskoj općini osvojio ih je 38, u Peterancu i Drnju

¹⁷¹ M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, H. PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini*, 42.-45.

¹⁷² O tomu vidi: Ž. KARLAULA, Molve i virovska Podravina, 93.-101.; V. ŠAĐEK, *Molvarska Podravina*, 38.-56.

¹⁷³ U literaturi se spominje, da se u veljači 1904. zbog otpora većine stanovnika nije uspio obaviti izbor odbora Zemljišne zajednice u Molvama, te da su izbori obavljani u studenom 1907., kada su na njima pristaše HPSS-a nadjačali združene mađarone i frankovce. V. ŠAĐEK, *Molvarska Podravina*, 47.

¹⁷⁴ Uz navedeni zahtjev frankovaca, iznesen u ožujku 1907. u hrvatskom Saboru, da se ispita zašto se narod u općinama »Virje, Gjurgjevcu, Kloštru, Pitomači tako opire tom zakonu o zemljišnim zajednicama«, vidi i aktualan članak u *Podravcu*, iz travnja 1904., gdje se navodi, da je u đurđevačkom kotaru bilo nemira »i to nešto u većoj mjeri u Gjurgjevcu, Kloštru i Pitomači.« Zemljišne zajednice, *Podravec*, 9. 4. 1904., 2. U Pitomači su tijekom sukoba s vojskom ubijena dvojica seljaka a više njih je ranjeno. Krvoproliće u Pitomači, *Podravec*, 5. 3. 1904., 3. Osim u Pitomači vojska je uređovala i u Đurđevcu i Virju. M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, H. PETRIĆ, *Prilozi povijesti seljačkog pokreta u Podravini*, 96. Kako je navedeno, u Virju je zbog otpora uređenju zemljišne zajednice 1907. uvedeno vladino povjerenstvo (komesarijat).

¹⁷⁵ O tomu vidi: Hrvoje PETRIĆ, Molve i okolica. Prilozi poznavanju povijesti okoliša do sredine 19. stoljeća, *Molve. Ljudi, selo i okoliš u dugom trajanju*, 242.-246.

¹⁷⁶ Izbor u Novigradu. Frank se utekao za pomoć Rauchu, *Hrvatske novine*, 27. 2. 1908., 3.

22, u Molvama 4, a u Novigradu i Hlebinama ni jedan.¹⁷⁷ Za Franka je pritom, očekivano, glasovao dio Židova novigradskog izbornog kotara, no interesantno je da su petorica Židova (S. Špicer, M. Špicer, Gotlieb, Hiršler i Hajnrih) glasovali za Radića, unatoč njegovim poznatim antisemitskim stajalištima.¹⁷⁸ Na užim izborima pobijedio je Radić, osvojivši 160 glasova prema 111 Frankovih.¹⁷⁹

U kloštraskom izbornom kotaru »frankovački« kandidat, David Starčević, već u prvom je krugu izabran u Sabor, osvojivši 193 glasa. Pritom je pobijedio dvojicu protukandidata, mađarona i dotadašnjeg zastupnika ovog izbornog kotara, Andriju Peršića, koji je osvojio 25 glasova, te kandidata HPSS-a, jednog od utemeljitelja ove stranke, Milana Krištofa, koji je osvojio 77 glasova.¹⁸⁰ Uvjerljivom pobjedom Davida Starčevića činilo se, da je kloštraski izborni kotar postao neosvojivo »frankovačko« uporište. No, vrlo brzo ovo je uporište osvojeno, pri čemu »frankovačka« »vojska« nije bila poražena, nego je kolektivno promijenila stranu.

U travnju 1908. godine grupa zastupnika SHSP-a pod vodstvom Mile Starčevića (»milinovci«) odvojila se od svoje stranke, te je u ožujku 1909. godine s »popovskim krilom« HSP-a pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca, koje se prethodno odvojilo od svoje stranke,¹⁸¹ ustrojila novu stranku, Starčevićevu stranku prava (SSP). Prilikom ovog raskola uz »milinovce« je pristao i Milin brat, kloštraski zastupnik David Starčević, te su uz »milinovce« pristale i sve dotad »frankovačke« organizacije kloštraskog izbornog kotara.¹⁸² Prema tvrdnji »frankovaca«, »suutemeljitelj nove raskolničke stranke braće Starčevića« bio je Martin Starčević, koji je ujedno bio i »glavni glavničar njihovog lista Hrvatske Slobode«,¹⁸³ pokrenutog po raskolu. Nasuprot tomu sve su »frankovačke« organizacije novigradskog izbornog kotara ostale uz matičnu SHSP,¹⁸⁴ te je »frankovački« tisak pozivao svoje vjerne Virovce, »neka oni djeluju i narod kloštarskog kotara poučavaju, da mu je spas samo u Čistoj Starčevićovoj stranci prava, a ne uz Milu Starčevića i njegovog Balašku, koji sada pripomažu nagodbenjačku slavosrbsku koaliciju.«¹⁸⁵ Međutim, od ovog trenutka kloštraski izborni kotar postat će čvrsto »milinovačko« uporište sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije.

U rujnu 1908. godine umro je Martin Starčević. Dva mjeseca potom umro je i David Starčević, te su se trebali obaviti naknadni izbori za kloštraski izborni kotar. Kako je ban Pavao Rauch tijekom čitave svoje vladavine (1908.-1910.) odgađao sazivanje hrvatskog Sabora, ovi su izbori održani tek nakon njegova odlaska s vlasti, u travnju 1910. godine. »Milinovački« kandidat na ovim izborima bio je đurđevački odvjetnik Gjuro Balaško, koji je osvojivši 147 glasova u prvom krugu pobijedio kandidata Koalicije, profesora Edu Lovrića, koji je osvojio 62 glasa, te kandidata HPSS-a, Tomu Jalžabetića, koji je osvojio 56 glasova.¹⁸⁶ Iako je važio za pristašu pokojnog Martina Starčevića, te je kako smo naveli bio član nadzornog odbora njegove *Banke za Podravinu*, prema pisanju protivničkog tiska Balaško nije uživao povjerenje vodstva SSP-a, nego su njega kao kandidata ove stranke nametnuli svećenici kloštraskog izbornog kotara, odnosno »furtimaši«, kako se pogrdno nazivalo pristaše kršćansko-socijalne

¹⁷⁷ Koliko je Frank dobio glasova, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3. Zbroj ovih glasova iznosi 115, a ne 113.

¹⁷⁸ Seljačka stranka židovska stranka, *Hrvatske novine*, 5. 3. 1908., 3. Prema mišljenju zagrebačke Židovske smotre, na takvo ih je glasovanje »prisilio nepodnošljiv teror, kojim se »odlikuju« pristaše seljačke stranke«. Židovi nisu smjeli glasovati za kandidate HPSS već za to, jer oni brane seljačke interese, *Hrvatske novine*, 2. 4. 1908., 2.

¹⁷⁹ HDA, PrZV, kutija 726, dok. 6-1a, 1085/1908.

¹⁸⁰ Jučerašnji izbori, *Hrvatsko pravo*, 29. 2. 1908., 3.

¹⁸¹ M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, 365.

¹⁸² Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 2. 5. 1908., 4.; Izjave i pozdravi, *Hrvatska sloboda*, 5. 5. 1908.; Svi klubovi za njih!, *Hrvatska sloboda*, 12. 5. 1908., 3.; Glas naroda, *Hrvatska sloboda*, 9. 6. 1908., 2.

¹⁸³ Magjarska škola u Ždali, *Hrvatska zastava*, 18. 6. 1908., 4.

¹⁸⁴ Klubovi i organizacije Starčevićeve hrvatske stranke prava, *Hrvatska zastava*, 14. 5. 1908., 4.-5.; Sud hrvatskog naroda, *Hrvatska zastava*, prilog Hrvatske Zastave, 27. 5. 1908., 4.-5.

¹⁸⁵ Grdna naša rana, *Hrvatska zastava*, 24. 6. 1909., 2.-3.

¹⁸⁶ Naknadni izbori, *Hrvatske novine*, 21. 4. 1910., 3.

grupe, koja se okupljala oko lista *Hrvatstvo*.¹⁸⁷ U ovo se vrijeme odvijala zadnja faza približavanja grupe oko *Hrvatstva* i matične SHSP, koja je okončana u rujnu 1910. godine njihovom fuzijom u Stranku prava,¹⁸⁸ nakon čega su se djelovanjem kršćansko-socijalnih čimbenika iz obiju pravaških stranaka, SSP (Stjepan Zagorac) i Stranke prava (Fran Milobar) ove stranke početkom studenoga 1911. godine nakratko ponovo fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava. Prema pisanju milinovca Ivana Peršića, unutar njegove stranke ovoj se akciji kršćansko-socijalnih čimbenika i fuziji sa Strankom prava dugo opirala grupa oko Mile Starčevića.¹⁸⁹ Navedeno nepovjerenje, koje je vodstvo SSP-a gajilo prema Balašku, te povjerenje, koje su prema njemu gajili đurđevački »furtimaši«, svjedoči da je proces izmirenja dviju pravaških stranaka počeo već u ovo vrijeme.¹⁹⁰

Sljedeći redovni saborski izbori održani su u listopadu 1910. godine na temelju izborne reforme, kojom je velika većina dotadašnjih »birača« u seoskim općinama dobila neposredno biračko pravo, čime je mnogostruko porastao politički utjecaj siromašnijeg dijela seoskog pučanstva.¹⁹¹ U novigradskom izbornom kotaru Stranka prava (SHSP fuzionirana s grupom oko *Hrvatstva*) kandidirala je odvjetničkog perovođu, Mirka Puka; HPSS je kandidirala Tomu Jalžabetića, a Koalicija dotadašnjeg »radićevca«, Peroslava Ljubića.¹⁹² Glatko je pobijedio Tomo Jalžabetić, osvojivši 1230 glasova. Mirko Puk je osvojio 865 glasova, od čega preko 400 glasova u Virju, a Ljubić samo 249.¹⁹³ Prema izvještaju kotarske oblasti, »izborne borbe u ovom kotaru nije bilo osobite, jer je seljačka stranka ovdje vrlo dobro organizirana, pa je njezin uspjeh bio za predvidjeti.« Za Puka su većinom glasovali izbornici iz općine Virje, »kojima je dr. Puk obećao bio, da će poraditi da se kod njih neće urediti zemljišna zajednica,« a za Ljubića »glasali su samo izbornici pravoslavne vjere te neki Ljubićevi osobni prijatelji i rođjaci.«¹⁹⁴

U kloštrankom izbornom kotaru SSP kandidirala je Gjuru Balaška; HPSS župnika iz Sela kraj Siska, Stjepana Ortnera, a »izvan stranaka« kandidiran je Srećko Pavleković, tajnik Saveza gostioničara i krčmara Hrvatske i Slavonije, za kojega je »milinovački« tiskao pisao, da ga podupire »sama pokretaška banda, na čelu joj vodja Ivan Domović, glavar zemljišne zajednice Kloštranske.«¹⁹⁵ Balaško je

¹⁸⁷ Javna pučka skupština u Gjurgjvcu, *Hrvatske novine*, 24. 2. 1910., 3.; Skupština seljačke stranke i milinovca u Gjurgjvcu, *Hrvatske novine*, 3. 3. 1910., 3.; Naknadni izbori, *Hrvatske novine*, 14. 4. 1910., 3.

¹⁸⁸ Stjepan MATKOVIĆ, Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali, *Hrvatski katolički pokret*, Zagreb, 2002., 324.-326.

¹⁸⁹ I. PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, 178.-180.

¹⁹⁰ U svibnju iste godine naknadni izbori obavljani su i u ludbreškom kotaru, »ispražnjenom« optiranjem Stjepana Radića za novigradski izborni kotar. Na ovim su izborima ludbreški frankovci »u sporazumu s vodstvom Starčevićeve stranke prava« kandidirali »pravaša izvan stranaka«, odvjetnika Ivana Ružića. Naknadni izbori, *Podravska hrvatska straža* (Koprivnica), 23. 4. 1910., 1.; Hrvati! Izbornici ludbreškoga kotara!, *Podravska hrvatska straža*, 30. 4. 1910., 1. Prema tvrdnji Koalicije, nije bila riječ o vodstvu Starčevićeve stranke prava nego je to bila samostalna akcija Stjepana Zagorca, koju nije odobravao Mile Starčević. Naknadni izbori u Brodu i Ludbregu, *Hrvatske novine*, 12. 5. 1910., 1-2.

¹⁹¹ Do ove izborne reforme imovinski cenzus za neposredno biračko pravo (»izbornici«) bilo je plaćanje barem 60 kruna poreza godišnje, osim za Ličko-senjsku i Modruško-riječku županiju, gdje je iznosio 30 kruna. U seoskim općinama i trgovištima, posredno biračko pravo (»birači«) imali su oni punoljetni muškarci, koji plaćaju manje od 60 (30) kruna poreza i barem 10 kruna, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je minimum iznosio 6 kruna poreza. Nakon ove reforme, kojom je ukinuta kategorija »birača«, imovinski cenzus u gradovima i nekim trgovištima je smanjen na 10 kruna, a u drugom dijelu trgovišta i seoskim općinama na 15 kruna poreza, osim u Ličko-senjskoj i Modruško-riječkoj, gdje je smanjen na barem 6 kruna poreza. Rudolf HORVAT, *Izborna reforma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1917., 20.-21., 25.-26. Dakle, nekadašnji »birači« po seoskim općinama (izvan Ličko-senjske i Modruško-riječke županije), koji su plaćali između 10 i 15 kruna poreza po sve su izgubili biračko pravo.

¹⁹² Između mnogih političkih i svjetonazorskih nedosljednosti Peroslava Ljubića, koje su u ovo vrijeme nabrajali njegovi politički protivnici, podravski milinovci su spomenuli i to, da »kada se je u Virju razmahao pokret protiv zakona o zemljišnim zajednicama, pisao je g. Ljubić ponajprije za zakon a onda protiv zakona i tim stvorio još veći kaos koji i danas traje.« Peroslav Ljubić-saborski kandidat, *Podravska hrvatska straža*, 1. 10. 1910., 2.

¹⁹³ Izbor u Novigradu-Podravskom, *Hrvatske novine*, 1. 11. 1910., 2.

¹⁹⁴ HDA, PrZV, kutija 774, dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1908.-1910.

¹⁹⁵ Iz kloštranskog kotara, *Podravska hrvatska straža*, 22. 10. 1910., 3.

uvjerljivo pobijedio, osvojivši 1069 glasova,¹⁹⁶ dok su njegovi protukandidati zajedno osvojili 625 glasova.¹⁹⁷ Prema izvješću kotarske oblasti, za Balaška su agitirali svi katolički svećenici kloštranskog kotara, u čemu su se osobito isticali Deziderije Radovanić, sada župnik u Đurđevcu;¹⁹⁸ Ferdo Kubović, sada župnik u Ferdinandovcu; župnik u Kalinovcu Nikola Medvedec, župnik u Pitomači Petar Mihinić,¹⁹⁹ župnik u Kloštru Baltazar Bažulić, te upravitelj župe u Kozarevcu, Rikardo Makovec.²⁰⁰

Ovo su bili posljednji saborski izbori tijekom postojanja Austro-Ugarske Monarhije, na kojima se Koalicija kandidirala bilo u novigradskom bilo u kloštranskom izbornom kotaru. Ovaj dio Podravine postao je prostor gotovo isključivog utjecaja dviju ideologija, pravaške i seljačke, te su se na preostalim izborima u ovim kotarima sukobljavale samo pravaške stranke i Hrvatska pučka seljačka stranka. Na sljedeće redovne saborske izbore, održane u prosincu 1911. godine, dvije pravaške stranke izašle su fuzionirane u jedinstvenu Stranku prava. Ova stranka je u novigradskom izbornom kotaru ponovo kandidirala Mirka Puka, kojega je ovaj put pri agitaciji po novigradskom kotaru pratio koprivnički župnik Stjepan Zagorac. Pukov jedini protukandidat bio je Tomo Jalžabetić. Iako su pravaši više nego ikad bili uvjereni, da će ovoga puta osvojiti novigradski kotar,²⁰¹ ponovo je pobijedio Jalžabetić, osvojivši 1299 glasova, prema 711, koje je osvojio Puk.²⁰² U kloštranskom izbornom kotaru jedinstvena Stranka prava ponovo je kandidirala Gjurju Balaška, kojemu je ovaj put jedini protukandidat bio »radićevac«, Gjurjo Predragović. Balaško je i ovaj put pobijedio, osvojivši 948 glasova, prema 900, koje je osvojio Predragović.²⁰³

U svibnju 1913. godine, novim raskolom jedinstvena Stranka prava se raspala na svoje konstitutivne elemente, SSP i Stranku prava (nekadašnje »frankovce« ujedinjene s grupom oko *Hrvatstva*).²⁰⁴ Na saborskim izborima održanima u prosincu iste godine, Stranka prava je u novigradskom izbornom kotaru kandidirala načelnika općine Virje, Andriju Ljubića. Iako je bilo najavljeno, da će Koalicija u ovom kotaru kandidirati veleposjednika iz Virja Eduarda Tottara,²⁰⁵ Ljubićev jedini protukandidat bio je stari zastupnik ovoga kotara, »radićevac« Tomo Jalžabetić. On je pobijedio i na ovim izborima, osvojivši 1068 glasova, prema 661, koje je osvojio Ljubić.²⁰⁶ Budući da je Gjurjo Balaško u rujnu 1912. godine umro,²⁰⁷ Starčevićeva stranka prava je u kloštranskom izbornom kotaru kandidirala tadašnjeg općinskog načelnika u Đurđevcu,²⁰⁸ odvjetnika i javnog bilježnika Petra Majera. Njegov jedini protukandidat ponovo je bio »radićevac« Gjurjo Predragović, koji je na proteklim izborima u ovom kotaru polučio vrlo

¹⁹⁶ Jučerašnji izbori, *Hrvatska sloboda*, 29. 10. 1910., 3.

¹⁹⁷ Izbori u ponedjeljak, *Hrvatski pokret* (Zagreb), 16. 12. 1911., 3. Polovicom glasovanja, kod prozivanja izbornika s prezimenom na slovo K, Pavleković je imao 289, a Ortner 232 glasa. Tečaj izborne borbe u pokrajini, *Hrvatska sloboda*, 28. 10. 1910., 2.

¹⁹⁸ Dolaskom u Đurđevac, 1909., Radovanić je pristupio bivšoj frankovačkoj, a tada milinovačkoj organizaciji u Đurđevcu. Dvie starčevićanske skupštine, *Starčevićanac*, 14. 5. 1909., 1.-2.

¹⁹⁹ Petrov brat, Stjepan Mihinić mlađi bio je župnik u Petrijancu (varaždinski upravni kotar), te je bio frankovac. Njihov stric, Stjepan Mihinić stariji bio je župnik u Zlataru, te je bio isprva domovinaš, a potom frankovac.

²⁰⁰ HDA, PrZV, kutija 774, dok. 6-1a, b. b./1910., izborni zapisnici 1908.-1910.

²⁰¹ Izborna gibanje u novigradskom kotaru, *Podravska hrvatska straža*, 2. 12. 1911., 1.

²⁰² R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 64.

²⁰³ Jučerašnji izborni rezultati, *Hrvatski pokret*, 19. 12. 1911., 3.

²⁰⁴ Mislav GABELICA, Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.), *Časopis za suvremenu povijest*, god 44 (2012.), br. 3., 736.-739.

²⁰⁵ Kandidati hrvatsko-srpske koalicije, *Hrvat* (Zagreb), 10. 12. 1913., 2.

²⁰⁶ R. HORVAT, *Hrvatska Podravina*, 64.

²⁰⁷ Dr. Gjurjo Balaško, *Karlovac* (Karlovac), 28. 9. 1912., 2.

²⁰⁸ Petar Majer bio je općinski načelnik Đurđevca od 1911. do 1916. Vladimir MIHOLEK, Gradnja župne crkve Sv. Jurja u Đurđevcu, *Podravska zbornik*, br. 35., Koprivnica, 2009., 240. Za načelnika je izabran nakon što su milinovci u rujnu 1911. pobijedili na općinskim izborima u Đurđevcu. Naši dopisi, *Podravska hrvatska straža*, 23. 9. 1911., 2.

dobar rezultat. Ovoga puta poražen je s većom razlikom, te je Majer osvojio 1255, a Predragović 828 glasova.²⁰⁹

ZAKLJUČAK

Pravaštvo u Đurđevac i njegovu okolicu počinje prodirati 80-ih godina 19. stoljeća, te ubrzo počinje važan politički čimbenik u tom kraju. Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine, pravaške pozicije u tom kraju preuzela je matična Stranka prava, odnosno »domovinaši«. Početkom 20. stoljeća dio njezinih pristaša prilazi novoosnovanom HPSS-u, a dio konkurentskoj pravaškoj stranci, SHSP-u, odnosno »frankovcima«. Prodoru »frankovaca« u ovaj kraj pripomogao je nekadašnji pravaš pa mađaron, Martin Starčević, koji se početkom 20. stoljeća, prvenstveno zbog poslovnih interesa, u Đurđevcu i njegovoj okolici nalazio u sukobu s Brenner-Lichtenbergovom mađaronskom skupinom, kao i s njom saveznom HPSS-ovom organizacijom. Ovom prodoru pripomogao je i snažan pokret protiv uređenja zemljišnih zajednica, koji se početkom 20. stoljeća razvio u đurđevačkom upravnom kotaru, pri kojem su »frankovci«, za razliku od pristaša HPSS-a, stali na stranu protivnika ovih zajednica. Do 1908. godine »frankovci« su osobito jak prodor izvršili na području kloštranskog izbornog kotara, koji se sav nalazio unutar đurđevačkog upravnog kotara, a slabiji na području novigradskog izbornog kotara, koji se većim dijelom nalazio na području koprivničkog upravnog kotara, gdje nije zabilježen pokret protiv zemljišnih zajednica i dokle nije dopirao utjecaj Martina Starčevića. Te godine SHSP se raskolila, te su njezine organizacije na području kloštranskog izbornog kotara mahom prešle stranačkim disidentima, »milinovicima«, dok su one na području novigradskog izbornog kotara ostale uz »frankovce«. Do izbivanja Prvoga svjetskoga rata »milinovci« su bili najjači politički čimbenik u kloštranskom izbornom kotaru, a u novigradskom izbornom kotaru »frankovci« nisu uspjeli srušiti političku dominaciju HPSS-a. S ovih političkih pozicija Đurđevac i njegova okolica dočekali su stvaranje jugoslavenske države.

SUMMARY

In this article, based on the available literature, archives and the press of the time, the author analyses the preconditions that enabled the Pure Party of Rights (Starčević's Croatian Party of Rights / Party of Rights) to penetrate Đurđevac and its surroundings, as well as its organizational structure and political influence that this party had in the area at the beginning of the 20th century, and which was established through parliamentary elections. The author focused on material factors as the basis for political affiliation and singled out two phenomena that enabled the strong penetration of this party in Đurđevac and its surroundings, where it soon became one of the strongest political factors. One of these phenomena is the business interest of the Đurđevac entrepreneur Martin Starčević, and the other a strong movement against the organization of land communities, which developed in the Đurđevac administrative district at the beginning of the 20th century.

²⁰⁹ HDA, PrZV, kut. 914., *Pregled 16. prosinca 1913. za petogodište 1913.-1918. izvršenih izbora narodnih zastupnika za sabor kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*

